

Ն. Ժ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՎԵԼԱԿԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ
ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ*

Հարցի պատմությունից

Հավելական կապակցություններն օժտված են իմաստային, արամարանական, հուլարարտահայտչական և ոճական ամենատարբեր նրբերսնդներ հաղորդելու հատկությամբ և լայնորեն կիրառվում են ժամանակակից հայերենի դործառական գրեթե բոլոր ոճերում՝ խոսակցական, դրական-դեղարվեստական, գիտական, պաշտոնական-գործնական, հրապարակախոսական:

Սակայն, լեզվում այսպիսի մեծ տարածում ունենալով հանդերձ, հավելական կապակցությունները քիչ են ուսումնասիրված, դրանց վերաբերյալ չկա գիտական միասնական տեսակետ, եղած կարծիքները չեն ամրադրացնում և լիովին չեն բնութագրում դրանց ընդհանուր օրինաչափություններն ու բնորոշ հատկությունները: Հայ լեզվաբանական գիտությունից մեջ գրեթե խոսք չկա հավելական կապակցությունների դասակարգման, մասին, անհրաժեշտ չափով բացահայտված չեն դրանց առանձնահատկությունները:

Հավելական կապակցությունների բավականաչափ ուսումնասիրված չլինելն էլ դրանց ոչ ճիշտ գնահատության տեղիք է տալիս: Երբեմն դրանց որոշ տեսակներ ոճական, նույնիսկ շարահյուսական սխալներ են համարվում: Ծիշտ է, նման դիրքորոշումն ընդհանրական չէ (տյն մասամբ դիտվում է խմբագրական և մանկավարժական պրակտիկայում), բայց ստիպում է խորհրդածել: Չէ՞ որ, թեկուզ մասամբ, անընդունելի համարել հավելական կապակցությունները, նշանակում է լեզուն զրկել իմաստային ու ոճական այն բաղում նրբերանգներից, որոնք խոսքին հաղորդվում են դրանց միջոցով: Հենց այս հանդամանքն էլ պահանջ է դնում անդրադառնալու հավելական կապակցությունների ուսումնասիրությանը՝ ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նկատառումներով:

* Հավելական կապակցություն տերմինը գործածում ենք ավանդությունից ելնելով: Մենք հակված ենք ընդունելու հավելված կառույց անվանումը:

Հավելական կապակցությունները հայերենում հանդես են եկել դեռևս հին ժամանակներից, ազատորեն օգտագործվել են ժողովրդական բանահյուսության մեջ ու խոսակցական լեզվում, սակայն հայ լեզվաբանությունում դրանց գիտական ուսումնասիրության հիմքերը դրվել են միայն մեր դարի սկզբներին:

Հավելական կապակցությունների առաջին ուսումնասիրողը Մանուկ Արեղյանն է: Դրանք համարելով «խոսքերի կապակցության» համադասական ձևին հատուկ իրողություններ, Մ. Արեղյանը գրում է. «Հավելական կապակցության մեջ երկրորդ խոսքը կամ խոսքերը բովանդակությամբ կամ համարժեք են առաջինին և պարզաբար ավելանում են առաջինի վրա, ինչպես՝ Անցավ մի ամբողջ շաբաթ, և ես նրան տեսնել չկարողացա, կամ համեմատ են առաջինին, բայց նրանից ավելի արժեք ունին, ուստի և շեշտվելով են մեջ բերվում, ինչպես՝ Դու ոչ միայն տուն ես գնացել, այլև տեսել ես նրան»¹: Խոսելով դրանց իմաստային-շարահյուսական կողմերի մասին, Արեղյանն առանձնացնում է այն շաղկապները, որոնք գործածվում են հավելական կապակցությունների հետ: Դրանք են.

1. Եվ, ու (ամենից գործածական շաղկապներն են անորոշ նշանակությամբ)²:

2. էլ, ևս, նաև, այլև (հավելական նշանակության հետ ունեն զորացման կամ աճման երկրորդական գաղափար), նույնպես և, նմանապես և, ինչպես և (ցույց են տալիս լոկ հավելում):

3. Եվ այն, այն էլ (արտահայտում են սահմանափակում, որով սաստկանում է նախորդ խոսքի մեջ ասածը):

4. Եվ, էլ (հետադաս), մինչև անգամ, անգամ, մինչև իսկ, նույնիսկ (որոնցով կապված խոսքերը կամ բառերն առանձնապես շեշտվելով են մեջ բերվում իբրև շսպասած կամ ծայրագույն աստիճան):

5. Մանավանդ, և մանավանդ, մանավանդ ու, մանավանդ թե (կապելով երկրորդ խոսքը, ցույց են տալիս սրա առավելությունն առաջինից):

6. Ոչ միայն-այլև, ինչպես-նույնպես և (առաջինը հավելական նշանակության հետ ունի և սաստկացման երկրորդական գաղափար, իսկ երկրորդը միայն հավելում է ցույց տալիս):

7. Ու՞ր մնաց ու, ու՞ր մնաց թե, թող թե (շեշտելով մեջ են բերում երկրորդ խոսքը՝ տալով նրան ժխտական նշանակություն): Խոսվում է նաև և, ու, էլ, թե-և թե շաղկապների ու ոչ-ոչ, ոչ էլ, և ոչ բաների շեշտված կրկնությունների մասին: Մ. Արեղյանը միաժամանակ

¹ Մ. Արեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965, էջ 654:

² Փակագծերում տրվում են Մ. Արեղյանի բնորոշումները:

նշում է, թե բերված շաղկապներից ու շաղկապական նշանակությամբ գործածվող կազմություններից որոնք են դրվում կապվող մասից առաջ, որոնք՝ ետ:

Սակայն Աբեղյանը հավելական է համարում նաև միավորական կապակցությունները՝ այդ երկուսը միասին անվանելով հավելական համադասություն:

Պահպանելով հավելական կապակցություն տերմինը և վերջինս դիտելով որպես բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչների միացման տեսակ, պրոֆ. Ս. Աբրահամյանն այն առանձնացնում է միավորական կապակցություններից: «Սա հարաբերության այն տեսակն է, — դրում է Ս. Աբրահամյանը, — որի դեպքում բարդ համադասական նախադասության երկրորդ մասը իմաստային ու կառուցվածքային տեսակետից հանդիսանում է մի հավելում նախորդ մասի համար: Այդ հավելումով սովորաբար նախադասության նախորդ մասի վերաբերյալ տրվում է մի լրացուցիչ բացատրություն կամ նրա կապակցությամբ արտահայտվում է մի կողմնակի միտք: Օրինակ՝ Արամը մրցման մեջ դրավեց առաջին տեղը, և դա նրա երկրորդ պատվոգիրն էր»³:

Իր «Ժամանակակից հայերենի քերականություն» աշխատության մեջ Ս. Աբրահամյանը խոսում է նաև հավելական շաղկապների մասին: Համադասական շաղկապները բաժանելով երեք տեսակների՝ միավորիչ, տրոհական, ներհակական, նա միավորիչ շաղկապների կազմում առանձնացնում է հավելում ցույց տվող շաղկապները՝ նաև, ևս, էլ, այլև, ինչպես և, ինչպես նաև, նույնպես, նույնպես և (էլ), ոչ միայն-այլև, ինչպես-այնպես էլ:

«Այս շաղկապներն արտահայտում են ոչ թե տվյալ պայմաններում արդեն եղող, կամ որևէ տեսակետից հայտնի առարկայի, հատկանշի շարքը, այլ առարկա, հատկանիշ հավելելու իմաստ»⁴: Նշվում է, որ հավելում արտահայտող շաղկապները, մեկ ընդհանուր՝ հավելման հատկանիշ ունենալով հանդերձ, ունեն նաև երանգային ու կիրառական տարբերություններ:

Ակադեմիկոս Գ. Զահուկյանը նույնպես, համադասական շաղկապները դասակարգելիս, դրանց մեջ առանձնացնում է հավելական շաղկապներն՝ իրենց երկու ենթատիպերով. ա) դրական հավելական կամ միասնության և բ) ժխտահավելական կամ կրկնաժխտական: Նշվում է,

3 Ս. Գ. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, 1969, էջ 389:

4 Ս. Գ. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի լեզվող խոսքի մասերը, Երևան, 1959, էջ 176:

որ հավելական շաղկապները կարող են հանգես գալ նաև մյուս կարգի շաղկապների դերում կամ նրանց հետ միասին, թեև որ մարդկային խոսքը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ լեզվական միավորների հաջորդական հավելում⁵։

Հավելական (հարակցական) կապակցությունները պրոֆ. Վ. Առաքելյանը քննում է երեք տեսանկյունով. 1. հարակցական կապակցությունը բարդ համադասական նախադասության կազմում, 2. հարակցական կապակցությունը բարդ ստորադասական նախադասության կազմում, 3. շարահարությամբ հարակցական կապակցություն։

Վարակցական կապակցությամբ արտահայտված բարդ համադասական նախադասության մեջ,— գրում է Վ. Առաքելյանը,—երկրորդ նախադասությունը, որ սկսվում է որևէ համադասական շաղկապով, դառնում է առաջինի համար իբրև լրացուցիչ հավելում, իբրև կողմնակի հաղորդում նրա բովանդակության վերաբերյալ, որով առաջին նախադասության բովանդակությունը այս կամ այն առումով հարստանում է։ Այս դեպքում երկրորդ նախադասությունը շունի զուգադրության կամ հակադրության այն ներդաշնակ կապակցությունը, որով համադասությունը ստանում է համաշափ հնչերանգային մի ամբողջականություն։ Առաջին նախադասությունը արտաբերվում է իբրև մի ամբողջական հաղորդում, երկրորդ նախադասությունը հաջորդում է անսպասելի, անհամաշափ և չի պայմանավորվում առաջինի ձևական կառուցման հանգամանքներով, իբրև վերջինիս համաշափ զուգորդություն, հակադրություն միևնույն կշռությային ու շարադասական համապատասխանությամբ։ Համադասության երկու մասերը կշռությային, շարադասական և անդամների քանակային բոլորովին անհամապատասխան մասեր են. որի պատճառով կապակցությունը կորցնում է իր կառուցվածքային ու հնչերանգային համաշափությունը⁶։

Նշելով այս առանձնահատկությունները, Վ. Առաքելյանը բերում է հարակցական կապակցությամբ բարդ համադասական նախադասությունների օրինակներ և, ու, իսկ, բայց, սակայն, մանավանդ և այլ շաղկապներով։

Բարդ ստորադասական նախադասության կազմում մի շարք երկրորդական նախադասությունների կողքին Վ. Առաքելյանն առանձնացնում է հարակցական կամ կողմնակի հաղորդական նախադասությունը։ Նա այդպես է անվանում այն երկրորդական նախադասությունները, որոնք արտահայտում են լրացուցիչ պատճառ, պայման,

5 Գ. Բ. Զեռնուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 500։

6 Վ. Դ. Առաքելյան, Հայերենի շարահարություն, հ. Բ, Երևան, 1964, էջ 353։

հետևանքի նշվում է, որ այսպիսի նախադասությունների կապակցման համար միջոց են ծառայում քե, ուր, ուր մնաց, ուր քե շաղկապներն ու շաղկապային բառակապակցությունները և այլն:

Վ. Առաքելյանը խոսում է նաև շարահարությունմբ հարակցական կապակցությունների մասին, այսինքն, երբ նախադասությունների միացումն իրականացվում է առանց շաղկապների: Այդ դեպքում սբարդ նախադասության առաջին մասում հաղորդվում է որևէ գործողություն, տեսողական, լսողական ընկալում, վիճակ կամ հատկանիշ, իսկ երկրորդ մասը բացահայտում, պարզարանում, ցույց է տալիս առաջին մասում հաղորդվածի էությունը, ներքին բովանդակությունը, այսինքն այն, թե ինչ է այդ ընկալման առարկան կամ նյութը⁷:

Անշաղկապ հավելական կապակցությունները քննում է նաև դ-ր Ն. Պառնասյանը: Նա առանձնացնում է դրանց երկու հիմնական տեսակներ.

1. Համադասական հարաբերություն արտահայտող հավելական կապակցություններ, երբ ամի որևէ մտքի, դատողության ուղղակի ավելացվում է մեկ ուրիշը որպես լրացուցիչ հաղորդում՝ միտքն ավելի պարզաբանելու, լրիվ դարձնելու նպատակով, կամ ուղղակի թվարկվում են մի քանի գործողություններ, երևույթներ, իրողություններ՝ մեկ ամբողջական պատկեր ստեղծելու նպատակով: Սրանք ընդհանուր մտքով միմյանց կապված, սերտ ամբողջություն կազմող, բայց համեմատաբար ավելի ինքնուրույնություն ունեցող համադաս նախադասություններից բաղկացած անշաղկապ նախադասություններ են⁸:

2. Ստորադասական հարաբերություն արտահայտող հավելական (հարակցական) կապակցություններ, որոնց ժամանակ անշաղկապ նախադասության երկրորդ մասը, ի տարբերություն մյուս ստորադասական նախադասությունների, չի կատարում գլխավոր նախադասության որևէ անդամի պաշտոն, չի լրացնում որևէ անդամի, այլ կամ բացատրում է ամբողջ գլխավոր նախադասության բովանդակությունը՝ նրա առաջացման պատճառը կամ նրանից առաջացած հետևանքը նկարագրելու միջոցով և կամ պարունակում է լրացուցիչ հաղորդում գլխավոր մասով հաղորդված գործողության մասին. երբեմն էլ երկրորդ մասով խոսողը հայտնում է իր վերաբերմունքը առաջին մասում հաղորդված գործողության մասին⁹:

Հավելական շաղկապների ու կապակցությունների վերաբերյալ

7 Նույն տեղում, էջ 383:

8 Ն. Ա. Պառնասյան, Անշաղկապ բարդ նախադասությունները ժամանակակից հայերենում, «Էնգվի և ոճի հարցեր», հ. 2, Երևան, 1964, էջ 35:

9 Նույն տեղում, էջ 146:

բավական դիտողություններ կան նաև դոց. Գ Գարեգինյանի «Շաղկապները ժամանակակից հայերենում» աշխատության մեջ, Հավելական (հարակցական) նա համարում է այնպիսի կապակցությունները, որոնք «իրենց ընդհանուր բովանդակությամբ հանդես են դալիս նախորդ համադասը որևէ նոր կողմով լրացնելու, այն որևէ տեսակետից ճշգրտելու, մասամբ նաև եզրափակման կամ հետևության նշանակությամբ»¹⁰,

Դրանք դիտարկելով որպես հիմնականում բանավոր խոսակցական լեզվին հատկանշական երևույթներ, «երբ խոսակիցների մեջ այս կամ այն միտքը առաջանում է հենց խոսքի ընթացքում և անմիջապես արտահայտվում է»¹¹, Գ. Գարեգինյանն առանձնացնում է նաև այն շաղկապները, որոնք ծառայում են հավելական հարաբերություն արտահայտելու համար, Այդպիսիք են ամենից առաջ հավելական նշանակությունն ընդգծող միավորի շաղկապները. «...քանի որ տարրեր փաստերի ու իրողությունների միավորումը անպայման ենթադրում է նաև այդ փաստերի ու իրողությունների ավելացումը, գումարումը մեկը մյուսի վրա, ապա պատահական չէ, որ միավորի շաղկապներն ունեն նաև հավելական նշանակություն, Այս դեպքում ևս այդ նշանակությունը հավասարապես նույն աստիճանով հանդես չի գալիս, Կան միավորի շաղկապներ, որոնք առանձնացվել են լեզվում այդ հարաբերությունը ավելի որոշակիորեն նշելու համար»¹², Դրանք են՝ նաև, ինչպես նաև, ինչպես և, նույնպես, նույնպես և, ինչպես... այնպես և, ինչպես... այնպես էլ, ինչպես... նույնպես և, ինչպես... նույնպես էլ, ոչ միայն... այլև:

Հեղինակը նշում է նաև համադասական մի շարք ուրիշ շաղկապների (և, ու, բայց, իսկ) ու որոշ եղանակավորող բառերի՝ մանալանդ, նամանավանդ, ուր մնաց (թե, որ), քող թե հավելական նշանակությամբ գործածությունները:

Գ. Գարեգինյանը խոսում է և հավելական շաղկապների ու կապակցությունների այլ նշանակությունների (ներառական, սաստկական և այլն), դրանց իմաստային, ոճական կիրառությունների մասին:

Նշելով հարցի պատմության այս համառոտ շարադրանքից, կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունները:

Ա. Հայ լեզվաբանության մեջ հավելական կապակցությունները դիտվում են որպես նախադասությունների կամ խոսքի միավորների-

10 Գ. Լ. Գարեգինյան, Շաղկապները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1963, էջ 119:

11 Նույն տեղում:

12 Նույն տեղում, էջ 101:

րի կապակցման ձև, և որպես այդպիսին, հիմնականում արտահայտում են համադասական հարաբերություն:

Բ. Հավելական կապակցությունները կարող են հանդես գալ նաև բարդ ստորադասական նախադասության կազմում՝ արտահայտելով ստորադասական հարաբերություն:

Գ. Հավելական միավորների կապակցման միջոցներն են.

— շաղկապներն ու շաղկապական բառերը, ընդ որում, որոշ շաղկապական բառերի, համադասական ու ստորադասական որոշ շաղկապների կողքին լեզվում առանձնացվել են բուն հավելական շաղկապները, որոնք ծառայում են հատկապես հավելական կապակցությունների ձևավորմանը.

— շաղկապությունը, որի դեպքում հավելական միավորների կապակցումը չի դրսևորվում շաղկապներով ու շաղկապական բառերով:

Դ. Ինչպես հավելական շաղկապները, այնպես էլ հավելական կապակցությունները հանդես են բերում կիրառական, իմաստային և ոճական տարբեր առանձնահատկությունների:

Հավելական կապակցությունների (присоединительные конструкции) ուսումնասիրության առավել հարուստ փորձ ունի ռուս լեզվաբանությունը: Դրանց վերաբերյալ առանձին դիտողություններ կան դեռևս Ն. Ի. Գրեչի¹³, Կ. Ս. Ակսակովի¹⁴, Դ. Ն. Օվսյանիկո-Կուլիկովսկու¹⁵, Ա. Մ. Պեշկովսկու¹⁶ երկերում: Հավելական կապակցությունների և շաղկապների մասին հարցերն ավելի ընդարձակ կերպով լուսաբանվում են սովետական ականավոր լեզվաբաններ Լ. Վ. Շչերբայի¹⁷, Վ. Վ. Վինոգրադովի¹⁸ կողմից: Նրանց աշխատանքները լայնորեն օգտագործում են հետագա ուսումնասիրողները:

Ընդհանրապես, ռուս լեզվաբանության մեջ նկատվում է հավելական կապակցությունների ուսումնասիրության երկու պլան.

1. կառուցվածքային-քերականական,

2. ոճական-տրամաբանական:

Առաջին դեպքում հավելական կապակցությունները քննարկվում են որպես շարահյուսական կապի ձև կամ յուրատեսակ դրսևորում: Հարցն այսպես է դրված Ա. Բ. Շապիրոյի, Գ. Օ. Վինոկուրի, Մ. Վ. Կարպենկոյի, Ա. Ն. Գվոզդևի, Ն. Ս. Պոսպելովի, Ա. Պ. Վելիչուկի, Տ. Գ. Պլեշչենկոյի, Ն. Ս. Վալդիսայի, Վ. Ֆ. Միլկի և ուրիշների աշխատանքներում:

¹³ Н. И. Греч, Практическая русская грамматика, СПб., 1834.

¹⁴ К. С. Аксаков, Полное собрание сочинений, т. 2, ч. I, М., 1875.

¹⁵ Д. Н. Овсянко-Куликовский, Синтаксис русского языка, СПб., 1912.

¹⁶ А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1938.

¹⁷ Л. В. Щерба, О частях речи в русском языке, сб. «Русская речь», Л., 1928.

¹⁸ В. В. Виноградов, Стиль Пушкина, М., 1941, Русский язык, М., 1947.

Իսկ երկրորդ դեպքում հավելական կապակցությունները դիտվում են որպես բառերի և արտահայտությունների միացում՝ իմաստային և ռեալական հարաբերությամբ: Ուսումնասիրության նման պլան ընտրել են Վ. Վ. Վինոգրադովը, Ա. Ի. Եֆիմովը և ուրիշներ:

Ռուս լեզվաբանության մեջ հավելական կապակցությունների ուսումնասիրության հարցի պատմությունն ընդարձակ շարադրված է Ս. Ե. Կրյուչկովի¹⁹, Լ. Գ. Խատիաշվիլի²⁰, Պ. Վ. Կոբզևի²¹ և ուրիշ լեզվաբանների կողմից:

Հավելական կապակցությունները, որպես բառերի և նախադասությունների կապի տեսակ, բավական գործունե են և հատուկ են շատ լեզուներին: Կան մի շարք աշխատություններ ուկրաիներենում, չեխերենում, բուլղարերենում, հունգարերենում, սլովակերենում, ֆրանսերենում, անգլերենում և այլ լեզուներում հանդես եկող հավելական կապակցությունների մասին: Եվ ընդհանրապես, այժմ մեծ է հետաքրքրությունը դրանց ուսումնասիրության նկատմամբ: Դրանց մասին գրվում են հոդվածներ, լույս են տեսնում մենագրություններ, տպագրվում տեքստերի ժողովածուներ և այլն:

Հավելական կապակցությունների ընդհանուր բնութագիրը

Հայտնի է, որ լեզվական միավորներն իրար են միանում երկու տիպի շարահյուսական հարաբերությամբ՝ համադասական և ստորադասական: Հավելական կապակցությունները, որպես շարահյուսական կապի տեսակ, արտահայտում են թե՛ համադասական, թե՛ ստորադասական հարաբերություն: Այս առումով էլ հավելական կապակցությունների բնորոշ առանձնահատկությունները քննելիս ամենից առաջ պետք է նշել ինչպես համադասություն դրսևորող մյուս տեսակներից, այնպես էլ ստորադասությունից ունեցած դրանց տարբերություններն ու բնութագրական հատկանիշները:

Սկսենք համադասությունից: Համադասական հարաբերության մեջ կարող են լինել և՛ բառերը, և՛ նախադասությունները: Ուստի և առանձին-առանձին քննարկենք, թե հավելական կապակցություններն ինչպես են համադասություն արտահայտում, ինչ առանձնահատկություններ են դրսևորում: Նախ՝ բառերի համադասության մասին:

¹⁹ С. Е. Крючков, О присоединительных конструкциях в современном русском языке, сб. «Вопросы синтаксиса современного русского языка», М., 1950.

²⁰ Л. Г. Хатиашвили, Присоединительные связи в русском языке, Тбилиси, 1963.

²¹ П. В. Кобзев, Неполные предложения присоединительного типа в современном русском литературном языке, Л., 1967.

Սովորաբար համադաս բառերը իրար են միանում. 1. շաբաճաբու-
թյանը կամ պարզ թվարկումով (Գարունը, ամառը, աշունը, ձմեռը
տարվա եղանակներն են), 2. Շաղկապներով (Արամն ու Աշոտը ըն-
կերներ են), 3. և՛ շաբաճաբությամբ, և՛ շաղկապներով, ընդ որում,
շաղկապով հիմնականում միանում է վերջին համադաս բառը (Ցավը,
վիշտն ու հոգսը կեղեքում են հողին) կամ թվարկվող երկանդամը (Ժխելն
ու խմելը, անքնությունն ու գերհոգնածությունը առողջության թշնամի-
ներն են)։

Ակնառու է, որ համադաս բառերը թե՛ իմաստային առումով, թե՛
քերականական դրսևորմամբ, թե՛ հնչերանգով հանդես են գալիս հա-
ղորդակցական մեկ ամբողջական միավորի ներսում՝ որպես նախադա-
սություն բազմակի անդամներ։ Այլ է պատկերը հավելական կապակ-
ցության ժամանակ։ Այսպես.

Այնտեղ հորեղբայրն էր, մեղվանոցը, տանձենին և արևածաղիկը։

Այնտեղ հորեղբայրն էր, մեղվանոցը, տանձենին, և՛ արևածաղիկը
(22, 241)։

Առաջին օրինակում գործ ունենք սովորական համադաս բառերի
հետ, որոնք մեկ պարզ նախադասության ներսում իրար են կապվում
որպես բազմակի անդամներ, իսկ երկրորդում համադաս բառերից մեկը
հաջորդում է տեական դաշարից հետո, առանձնացված է։ Հենց այս ա-
ռանձնացումն էլ այն լլխավոր հատկանիշն է, որով հավելական կա-
պակցությամբ դրսևորված համադասությունը տարբերվում է բառերի
սովորական համադասությունից։

Կամ՝ նա իմ ուրախությունն էր։ Տխրությունը։ Իմ հանգիստն ու ան-
հանգստությունը։ Եվ իմ սառսալիլ (4,52)։ Ես կկոտրեմ ձեր դիմադրու-
թյունը, եվ Լամառությունը (27,6)։ Փոքր-ինչ հուսալքվելու դեպքում
ծերուկը կգլորվեր պատից։ Վախից։ Ցավից ու հոգնածությունից
(49,3,75)։

Օրինակներից պարզորեն երևում է, որ համադաս անդամների ա-
ռանձնացման շնորհիվ վերջիններս ստացել են հավելական երանգ՝ վե-
րածվելով հավելական կապակցության։ Այս առանձնացումը պետք է
դիտել տարբեր կողմներից։

1. Իմաստային առանձնացում (որն իմաստային նոր նրբերանգ է
հաղորդում, սովորական համադաս բառերից մեկը մյուսի համեմատու-
թյամբ հանդես է գալիս որպես հավելում, ճշգրտում, լրացուցիչ հաղոր-
դում)։

2. Քերականական-հնչերանգային առանձնացում (որը բնորոշվում
է քերականական, արտասանական յուրահատկություններով. բանավոր
խոսքում՝ հավելվող մասի տեական դադարից հետո հաջորդման միջո-

ցով, գրավոր խոսքում՝ համապատասխան կետադրական նշանի, հիմնականում՝ վերջակետի օգնությամբ)։

Մյուս էական տարբերությունը պայմանավորված է հավելական շաղկապի առկայությամբ. եթե համադաս անդամը հիմնական մասին է միանում հավելական շաղկապով, ուրեմն այն հավելական կապակցություն է։ Ընդ որում, այն կարող է դրվել ստորակետից հետո՝ հանդես գալով հաղորդակցական մեկ ամբողջական միավորի ներսում. Մայրը ներս մտավ, տղան էլ ներս մտավ (22,256)։

Հավելական շաղկապով միացած մասը կարող է դրվել նաև վերջակետից հետո, առանձնացված.

Մայրը մեղք էր, Եվ մոր կողքին Մարիամը մեղք էր։ Եվ նրանց մոտ՝ լուռ Արմենուին մեղք էր։ Եվ տանձենու դեմ ախպերիկը մեղք էր (22,266)։

Այժմ դիտարկենք, թե նախադասությունների կամ բարդ նախադասության բաղադրիչների միջև ինչպես է դրսևորվում համադասությունը։ Բնական է, որ քննության առարկան ամենից առաջ պետք է լինի բարդ համադասական նախադասությունը։ Իսկ բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչները միմյանց են միանում տարբեր հարաբերությամբ. միավորական, ներհակական, տրոհական, հավելական։ Խնչ տեղ է գրավում հավելական կապակցությունը այս մյուս տեսակների շարքում, ի՞նչ յուրահատկություններ է հանդես բերում։

Անկախ այն բանից՝ բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչները միավորում են համասեռ երևույթներ (միավորական հարաբերություն), արտահայտում են հակադրություն (ներհակական հարաբերություն), թե այդ երևույթներից միայն մեկն է իրական, հնարավոր դիտվում (տրոհական հարաբերություն), բոլոր դեպքերում այդ բաղադրիչներն իրար նկատմամբ միանգամայն համազոր են, կախում չունեն միմյանցից։ Իսկ հավելական կապակցության ժամանակ բաղադրիչների հարաբերությունը փոքր-ինչ այլ է.

Իմ եղբայրն իմ տուն է եկել, և դա մեծ ուրախություն է ամենֆիս համար (19,36)։

Այս դեպքում արդեն բաղադրիչների համազոր՝ հարաբերությունը կարծես խախտվում է, նրանցից մեկը դառնում է հիմնական արտահայտություն (իմ եղբայրն իմ տուն է եկել), իսկ մյուսը համարվում է լրացուցիչ բացատրություն, իմաստային, վերաբերմունքային հավելում (և դա մեծ ուրախություն է ամենքիս համար)։

Այս երևույթն ավելի ցայտուն ձևով կարելի է դիտել նույն օրինակի վրա։ Այսպես. 1. Ամպը գոռգոռում է, կայծակը որոտում։ 2. Ամպը գոռգոռում է, իսկ կայծակը որոտում։ 3. Կամ ամպն է գոռգոռում, կամ

կայծակն է որոտում: 4. Ամպը գոռգոռում է, նաև կայծակն է ուռ-
տում:

Բերված շորս նախադասություններում ընդհանուրն այն է, որ բո-
լորն էլ բտրդ համադասական նախադասություններ են՝ իրենց համա-
դաս բաղադրիչներով: Սակայն առաջին երեք նախադասություններում
այդ համադաս բաղադրիչները միանգամայն համադոր են, քերականա-
կան կախման մեջ չեն իրարից, հավասար արժեք ունեն և ըստ միմ-
յանց նկատմամբ դրսևորված հարաբերության առանձնանում են որպես
միավորական, ներհակական, տրոհական տիպի նախադասություններ,
իսկ վերջին օրինակում այդ համադաս բաղադրիչներից մեկն, այնուա-
մենայնիվ, իմաստային տեսակետից համարվում է առաջնային, հիմ-
նական, իսկ մյուսը դրա նկատմամբ հանդես է դալիս որպես հավելում,
լրացուցիչ ասված խոսք:

Անհրաժեշտ է նշել նաև հետևյալը. քանի որ հավելական կապակ-
ցություններն օժտված են ամենատարբեր հարաբերություններ դրսևորե-
լու հատկությամբ, նրանք կարող են արտահայտել համադասություն
ցույց տվող մյուս տեսակներին հատուկ հարաբերություններ ևս: Ինչ-
պես. Որոտաց Բողդիխանը, և բովանդակ ապարանքը դրդաց, և նրա
դաժան աչքերի դեղին ծովերը փոթորկեցին (26, 125), Մասիսն էր ա-
ռաջին, խրոխտ ու սառն, բայց և ջերմացնող (36, 10), Իր զավակը Սա-
հակի տարիքը պիտի ունենար, եթե այն գիշեր Մարիամը խենթանար:
Եվ կամ՝ կրկնվե՞ր գիշերը (ԳԹ):

Օրինակներից երևում է, որ նախադասությունների կամ նրանց բա-
ղադրիչների միջև դրսևորված հավելական հարաբերության կողքին
կան նաև միավորության, ներհակության ու տրոհության տարրեր, և
այդ տարրեր հարաբերությունների ներթափանցումներում երբեմն
դժվար է լինում որոշել, թե որն է գլխավորը: Նման փաստերը վկայում
են հավելական կապակցությունների կողմից բազմազան նշանակությու-
ններ դրսևորելու հատկության մասին:

Հավելական կապակցությունը կարող է արտահայտել նաև ստորա-
դասական հարաբերություն՝ հանդես բերելով որոշակի առանձնահատ-
կությունների Որո՞նք են դրանք: Սկսենք բառերի ստորադասությունից:
Հավելական կապակցությամբ ինչպե՞ս է դրսևորվում բառերի ստորա-
դասությունը և այն ինչո՞վ է տարբերվում բառերի սովորական ստորա-
դասությունից:

Հենց սկզբից նշենք, որ այս դեպքում էլ գլխավոր տարբերությու-
նը կապակցության անդամներից մեկի առանձնացումն է: Բառերի սո-
վորական ստորադասության ժամանակ կապակցության անդամները
(լրացում-լրացյալը) դրվում են կողք կողքի և միանում են անմիջականո-

րեն, ինչպես՝ պիոնեռական ճամբար, խոսել սիրո մասին և այլն, իսկ հավելական կապակցության դեպքում այդ անդամների միացումն անմիջականորեն չի դրսևորվում, գերադաս անդամը՝ լրացյալը, մնում է հիմնական արտահայտության մեջ, իսկ նրա լրացումը (որոշիչ, խնդիր, պարագա) դրվում է տեական դադարից հետո՝ հանդես գալով որպես հավելում։ Այստեղ կառուցվելու է ճամբար, Պիոնեռական։ Ուզում եմ խոսել քեզ հետ։ Սիրո մասին։

Եթե գերադաս անդամն ունի մեկից ավելի լրացումներ, ապա կարող են առանձնացվել ինչպես բոլոր լրացումները, այնպես էլ դրանցից յուրաքանչյուրը։ Օրինակներ։ Զատվում է հատկապես մի երեկու։ Տաբ, քանձ ու խորհրդավոր մի երեկու (3, 76)։ Պարում էին ավելի լավ, ճիշտ։ Եվ կառաղի (7, 215)։ Այսպիսի կիրառությունները հիմնականում հատուկ են գեղարվեստական և խոսակցական ոճերին։

Նախադասությունների կամ նրանց բաղադրիչների միջև ստորադասություն ցույց տալիս հավելական կապակցությունը հանդես է գալիս որպես երկրորդական նախադասություն՝ պահպանելով նաև իր բնորոշ դժբը։ Այսպես. սովորական ստորադասության ժամանակ բաղադրիչների ստորադասությունն արտահայտվում է անմիջականորեն, այսինքն երկու օբյեկտիվ փաստերից կամ երևույթներից մեկը (երկրորդական նախադասությունը) իր արտահայտած իմաստով անմիջականորեն ստորադասվում է մյուսին, լրացնում է նրա միտքը (գլխավոր նախադասության) և քերականական կախման մեջ է նրանից որպես վերջինիս քերականական լրացում։ Այլ է բաղադրիչների հարաբերությունը, երբ երկրորդական նախադասությունն արտահայտվում է հավելական կապակցությամբ։ Այդ դեպքում էլ, իհարկե, բաղադրիչների միջև պահպանվում է քերականական լրացման ու լրացյալի հարաբերությունը, սակայն երկրորդական նախադասությունն իր բովանդակությամբ ոչ թե անմիջականորեն է ստորադասվում գլխավորին, այլ դառնում է հավելված ստորադասություն, լրացույիչ բացատրություն։

Հանդիպեցին դուրս, մատուռի մոտ, ուր ու պայմանավորվել էին հավաքվել (39, 3, 74)։ Պետք է վերջնական համաձայնության գալ, որի համար էլ քեզ մոտ եմ եկել (27, 175)։

Սակայն այսպիսի կիրառությունները համեմատաբար քիչ են և բնորոշ չեն ժամանակակից հայերենին։ Մեր լեզվաբանական գրականությունն մեջ դրանք շարունակվում են դիտարկվել որպես սովորական բարդ ստորադասական նախադասություններ, ուստի դրանց քննությանը հատուկ չենք անդրադառնում։

Ժամանակակից հայերենում առանձնապես շատ են տարածված այն կիրառությունները, երբ երկրորդական նախադասությամբ դրսևոր-

ված հավելական կապակցությունն առանձնացված է: Ինչպես. Համոզ-
ված են: Միայն քե ապացույցներ են պետք (42, 94): Կգնայի: Թե շատ
սիրեի: Թե խենթի պես սիրեի (7,55):

Այս օրինակներում երկրորդական նախադասությունները դուրս են
բերված բարդ միավորի սահմաններից, առանձնացված են, որի շնորհիվ
էլ դարձել են հավելական կապակցություն, ձեռք են բերել առավել ինք-
նուրույնություն և քերականական կախվածությունն էլ գլխավորից հա-
մեմատաբար թույլ է:

Հավելական կապակցությամբ արտահայտված երկրորդական նա-
խադասությունը մյուսներից տարբերվում է և իր շարահասությամբ:
Այն բացառապես դրվում է բարդ նախադասության վերջում, մինչդեռ
մյուսները կարող են դրվել և՛ գլխավոր նախադասությունից առաջ, և՛
նրանից հետո, և՛ նրա ներսում: Բացի այդ, բոլոր երկրորդական նախա-
դասությունները չէ, որ կարող են արտահայտվել հավելական կապակ-
ցությամբ:

Ուրեմն, ի՞նչ բնորոշ գծեր են հատուկ հավելական կապակցությու-
ններին: Ինչպես տեսանք, ընդհանրապես համադասության ժամանակ ար-
տահայտության բաղադրիչ մասերը շարահյուսորեն, քերականորեն հա-
մադոր միավորներ են, իսկ ստորադասության ժամանակ այդ մասերի միջև
կա քերականական լրացման ու լրացյալի հարաբերություն: Եվ եթե հավե-
լական կապակցությամբ արտահայտված համադասության ժամանակ
կարծես խախտվում է բաղադրիչ մասերի այդ համադրությունը (նրան-
ցից մեկը դառնում է առաջնային, հիմնական, իսկ մյուսը՝ իմաստա-
յին, վերաբերմունքային հավելում), ապա հավելական կապակցու-
թյամբ դրսևորված ստորադասության ժամանակ տեղի է ունենում հա-
կառակը՝ կարծես խախտվում է քերականական լրացման ու լրացյալի
սերտ հարաբերությունը (թույլ է լինում քերականական կապը նրանց
միջև, և հավելվող մասը համեմատաբար ինքնուրույն է դառնում):

Բացի այդ, թե՛ համադասության, թե՛ ստորադասության ժամա-
նակ հենց սկզբից առկա են արտահայտության երկու (կամ ավելի)
բաղադրիչները, որոնք, նայած հանգամանքների կամ արտահայտած
նշանակության, միանում են շարահյուսական կապի այս կամ այն
տեսակով (համադասական կամ ստորադասական):

Իսկ հավելական կապակցության դեպքում երկրորդ բաղադրիչը
հենց սկզբից առկա չէ: Այսպես. Սիմոնյանը ժպտում է, և դա հարգան-
քի ժպիտ է՝ ուսուցչին ուղղված (17, 15): Ուռկանը լիքն է դուրս գալիս,
և ես շատ եմ ուրախանում (16, 82):

Բերված օրինակներից երևում է, որ հավելական կապակցություն-
ների դեպքում երկրորդ բաղադրիչն առաջանում է խոսքի ընթացքում

(նախորդ բաղադրիչի արտաբերության ժամանակ կամ նրա ավարտից անմիջապես հետո) և իր արտահայտած իմաստով էլ նախորդի համար դառնում է լրացուցիչ հաղորդում, դիտում հանկարծակի ծագած միտք, ասվածի ճշգրտում, բացատրություն:

Հավելական կապակցությունների մյուս կարևոր առանձնահատկությունը հիմնական արտահայտությունից նրանց ունեցած ընդհատվածությունն է: Դրանք դրվում են տևական դադարից հետո և առանձնացվում են թե՛ արամաբանական շեշտով, թե՛ հնչերանգով: Հենց սրանով էլ պայմանավորված է հավելական կապակցությունների կառուցվածքային-արտասանական զուգահեռականության ինքնատիպությունը: Եթե ընդհանրապես համադասության և ստորադասության ժամանակ բաղադրիչների միջև կա կառուցվածքային զուգահեռականություն, և անցումը մի բաղադրիչից մյուսին կատարվում է սահուն արտասանությամբ, ապա հավելական կապակցությունների ժամանակ այդ զուգահեռականությունը խախտվում է, և դրանց արտասանությունը նույն սահունությունը չունի, ընդհատված է, դադարով անջատված:

Հավելական կապակցությունների համար բնութագրական է նաև ինքնատիպ ռիթմամեղեդիականությունը: Նշենք հետևյալ հիմնական հատկանիշները.

— հավելական կապակցությունից առաջ դիտվում է ձայնի տոնի, երանգի, բարձրության և խոսքի տեմպի փոփոխություն.

— դադարի առկայություն հիմնական մասի և հավելվող մասի միջև.

— հավելական կապակցության արտասանությունը տարբերվող հրնչերանգով:

Հավելական կապակցությունների հնչերանգային և ռիթմամեղեդիական առանձնահատկությունների մասին խոսվում է Լ. Վ. Շչերբայի, Ն. Վ. Չերեմիսինայի աշխատություններում: Այս առումով հարկ է նշել նաև Վ. Ֆ. Միլկի «Հավելման հնչերանգը ժամանակակից ռուսաց լեզվում» և «Հավելական կապակցությունների հնչերանգը անգլերենում և ռուսերենում» ուսումնասիրությունները, որոնցում փորձնական հետազոտությունների հիման վրա, հեղինակը նշում է հավելական կառուցվածքների հնչերանգային հետևյալ կողմերը.

«1. Հավելվող մասն առանձնանում է հիմնական տոնի բարձրության և շարժման փոփոխությամբ. այն կարող է տարբերվել ինչպես առաջին մասի համեմատությամբ ունեցած ավելի կամ պակաս բարձրության ինտերվալով, այնպես էլ ուրիշ ռեգիստրով (տոնայնությամբ)՝ ավելի բարձր կամ ցածր:

2. Հավելվող մասը սովորաբար առանձնանում է արտահայտության ա-

ռաջին մասի համեմատությամբ ունեցած մեծ կամ փոքր ինտենսիվությամբ:

3. Հավելվող մասը կարող է ընդգծվել դանդաղեցված կամ արագացված տեմպով:

4. Հավելվող մասը հաճախ էլ առանձնանում է իր հատուկ տեմպով»²²:

Հավելական կապակցությունների առանձնահատկությունների մասին խոսելիս պետք է նշել նաև նրանց եղանակավորությունը: Այս քերականական կարգը տարբեր շափերով հատուկ է գրեթե յուրաքանչյուր արտահայտության: Խոսքի մեջ այն դրսևորվում է բառական, ձևաբանական, շարահյուսական, հնչերանգային և այլ միջոցներով: Հավելական կապակցությունների առանձնահատկությունները՝ հարուստ հնչերանգը, խոսքի տեմպի, ձայնի տոնի փոփոխությունը, լրացուցիչ հաղորդման, բացատրության, դնահատման, ճշգրտման նշանակությունները լայն հնարավորություն են ստեղծում եղանակավորության դրսևորման համար:

Ընկերները հաճախ էին պարսավում նրան: Եվ իրավացիորեն (Ավ.):

Այս օրինակում պարզ երևում է խոսողի վերաբերմունքն իր հաղորդած փաստի, իրողության նկատմամբ, այն է՝ հաստատում և բավարարվածություն:

Երևում է նաև հավելական կապակցությունների բնորոշ գծերից մեկը՝ բառերի դասավորության հատուկ կարգը (մասնավորապես և իրավացիորեն պարադայի դատվածությունը պարսավում էին ստորոգյալից):

Հավելական կապակցությունները սահմանադատվում են նաև համանման մի շարք շարահյուսական միավորներից: Մի քանի խոսք այդ մասին:

Հավելական կապակցությունները, ինչպես և միջանկյալ կապակցությունները, ունեն լրացուցիչ հաղորդման նշանակություն և հիմնական արտահայտությունից բաժանված են ղաղարով: Հենց այս ընդհանրությունն էլ երբեմն պատճառ է դառնում դրանց համընկնմանը, նույնացմանը: Սակայն, եթե միջանկյալ կապակցությունները քերականորեն ուղղակի կապված չեն այն նախադասության անդամների հետ, որի կազմի մեջ մտնում են, ապա հավելական կապակցությունները ավելի սերտ են միացած հիմնական արտահայտությանը և քերականորեն մեկ ընդհանրություն են կազմում նրա հետ: Այսպես.

²² В. Ф. Мильк, Интонация присоединения в современном русском языке, «Ученые записки I Московского пед. института иностранных языков», т. XVIII, 1960, стр. 244.

Անձրևի տարափի տակ քայլում էին նրանք ու երազում, իսկ անձրև-
վր ճորդ էր ու վարար (1, 172):

Բացի այդ, հավելական կապակցությունները դրվում են միայն
հիմնական արտահայտությունից հետո, մինչդեռ միջանկյալ կապակցու-
թյունները կարող են դրվել նախադասության և՛ սկզբում, և՛ վերջում, և՛
նրա ներսում:

Թերևս ասենք նաև, որ ետադաս միջանկյալ կապակցությունը գրե-
թե միշտ ունենում է հավելական կապակցության արժեք:

Իրենց իմաստային և քերականական ինքնուրույնությամբ երբեմն
հավելական կապակցություններին մերձենում են նաև նախադասության
բազմակի անդամները, բայց թեք դրանք բնութագրվում են հիմնական
արտահայտության ներսում հնչեղանգային առանձնացումով, ապա հա-
վելական կապակցությունները բնութագրվում են հիմնական արտահայ-
տությունից ունեցած ընդհատվածությամբ: Վերջիններս արտասանվում
են տևական դադարից հետո, որը նրանց հաղորդում է իմաստային և
քերականական ավելի մեծ ինքնուրույնություն: Գրավոր խոսքում բազ-
մակի անդամներն իրարից անշատվում են ստորակետով, իսկ դրանցով
դրսևորված հավելական կապակցությունները հիմնականում հաջորդում
են միայն վերջակետից հետո: Ինչպես. Հողից հանեց քարերը, վաճճե-
ր չի՞նք: Բերդեր: Տներ ու կամուրջներ: Ավաղ, նաև գերեզմաններ (7, 109):

Այսպիսի կիրառությունները խոսքին տալիս են մեծ հուզականու-
թյուն, հանդիսավորություն, իմաստային սաստկացում:

Հաճախ նկատվում է նաև թերի նախադասությունների ու հավելա-
կան կապակցությունների համընկնում: Այսպես. Խմեցին բոլորը, նաև
ջաճեցներ: Աղջիկներն էլ (7, 215): Տվյալ դեպքում ընդգծված նախադա-
սությունները թերի են, որովհետև լրիվ չեն արտահայտված դրանց ան-
դամները, բայց և միաժամանակ հավելական կապակցություններ են,
քանի որ հիմնական մտքի նկատմամբ հանդես են գալիս որպես լրացու-
ցիչ հավելում: Սակայն այսպիսի համընկնումը դրանց նույնացման
պատճառ չպետք է դառնա, դրանք շարահյուսական տարբեր երևույթներ
են: Ծիշտ է, թերի նախադասությունն էլ վերականգնվում է ի հաշիվ
նախորդ արտահայտության, բայց միշտ չէ, որ նա կարող է ունենալ
հավելման, լրացման այն նշանակությունը, ինչ ունի հավելական կա-
պակցությունը:

Պարզապես հարցն այն է, որ թերի նախադասությունը գործառու-
թյամբ հաճախ հանդես է գալիս որպես հավելում՝ դառնալով հավելա-
կան կապակցություն, կամ հակառակը՝ չի արտահայտվում, պակասում
է հավելական կապակցության որևէ անդամը, այսինքն վերջինս գրեթե
վորվում է որպես թերի նախադասություն:

Մինչև հավելական կապակցությունների սահմանումը տալը ավելացնինք նաև, որ տարակարծություններ կան հավելական կապակցությունների ծավալի որոշման հարցում, այսինքն՝ ամբողջ արտահայտության (նախադասություն, շարահյուսական բարդ, ամբողջական միավոր) ո՞ր մասը համարել հավելական կապակցություն։ Մի խումբ լեզվաբաններ հավելական են համարում հենց այն մասը, որը միանում է հիմնական բաղադրիչին որպես հավելում, իսկ մյուսներն էլ ամբողջ արտահայտությունն են դիտում որպես այդպիսին։

Հարցն այն է, որ հավելական կապակցությամբ կարող են միավորվել ոչ միայն նախադասության անդամները, այլև նախադասությունները, պարբերությունները, նույնիսկ խոսքի առանձին հատվածները։ Եվ նպատակահարմար չէ իրենց ծավալով ու կառուցվածքով միանգամայն տարբեր այս շարահյուսական միավորները մտցնել մեկ հասկացության տակ։ Այս առումով ընդունելի և օբյեկտիվ է այն տեսակետը, ըստ որի հավելական կապակցությունը հենց հավելվող, միացող մասն է։

Տարրեր կարծիքներ գոյություն ունեն նաև այն հարցում, թե ե՞րբ է առաջանում հավելական կապակցությունը՝ խոսքից առաջ, խոսքից հետո, թե՞ խոսքի ընթացքում։ Ծիշտ և ընդունելի պետք է համարել այն տեսակետը, ըստ որի հավելական կապակցությունն առաջանում է նախորդ արտահայտության արտաբերության ընթացքում կամ նրա ավարտից անմիջապես հետո։

Հարկ է նշել նաև, որ եթե հավելական կապակցությունն առաջանում է խոսքի ընթացքում կամ նրանից հետո, դա բոլորովին էլ չի նշանակում, թե այն բովանդակում է ոչ կարևոր, ոչ էական հաղորդում։

Իհարկե, բանավոր խոսքում հավելական կապակցությունը միշտ էլ առաջանում է խոսքի ընթացքում կամ նրանից հետո և այն արտասանության հենց սկզբից նկատի առնված չէ։ Սակայն դրական-դեղարվեստական, գիտական լեզվում երբեմն հավելական կապակցությունները բովանդակում են ամենակարևոր, ամենաէական, ամենահիմնական միտքը, այն ամենը, ինչ հեղինակն ուզում է ընդգծել, շեշտել, առանձնացնել, նման դեպքերում է, որ հավելական կապակցությունները կարծես «կանխամտածված» են, այսինքն գիտակցության մեջ կան արտահայտության հենց սկզբից, այլ ոչ թե առաջանում են խոսքի ընթացքում կամ նրանից հետո։

Սակայն հավելական կապակցությունն ինչպիսի կարևոր միտք էլ բովանդակի, ինչպիսի «կանխամտածվածություն» էլ ունենա, և թեկուզ գիտակցության մեջ էլ հիմնական արտահայտության հետ նույն մակարդակին լինի, միևնույնն է, նրա քերականական-կառուցվածքային դրսե-

վորումը նրան չի պահում իմաստային նույն մակարդակի վրա, այն հանդես է դալիս որպես հավելում:

Ինչպես տեսնում ենք, հավելական կապակցությունները, որպես շարահյուսական կապի տեսակ, առանձնանում են մի շարք բնութագրական հատկանիշներով: Նկատի ունենալով նրանց էությունն ու հիմնական առանձնահատկությունները ինչպես շարահյուսական հարաբերության երկու տիպերից (համադասություն, ստորադասություն), այնպես էլ համանման մյուս միավորներից ունեցած տարբերություններն ու բնորոշ գծերը, մենք հավելական ենք համարում այն կապակցությունները, որոնք միանալով արտահայտության ճիմնական մասին բովանդակում են լրացուցիչ ճաղրդում, ճշգրտում, բացատրություն, եզրակացություն, զնաճատություն՝ ճանդես դալով որպես իմաստային կամ վերաբերմունքային հավելում, առանձնացվում են տեական դադարով, հատուկ ճշգրտված և սովորաբար առաջանում են ճիմնական մասի արտաբերության ընթացքում կամ նրա ավարտից անմիջապես հետո:

Ի մի բերելով ամբողջ ասվածք՝ կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունները.

1. Հավելական կապակցությունները բնութագրվում են նախ իրենց իմաստային կողմով. դա այն է, որ հիմնական արտահայտության հետ իմաստային մեկ մակարդակի վրա չգտնվելով՝ միանում են նրան որպես լրացուցիչ ճաղրդում, իմաստային ու վերաբերմունքային հավելում:

2. Հիմնական արտահայտության և հավելական կապակցության միացումն իրականացվում է տեական դադարից հետո, առանձնացումով, որը կատարվում է շաղկապներով կամ շարահարությամբ:

3. Հենց այս երկու գլխավոր առանձնահատկություններով էլ պայմանավորված են հավելական կապակցությունների մյուս հատկանիշները.

— կառուցվածքային-արտասանական զոդահեռականության ինքնատիպությունը.

— բառերի յուրահատուկ դասավորությունն ու քերականական առանձնահատկությունները.

— ութմամեղեդիական և հնչերանգային համապատասխան դրսևորումը.

— եղանակավորության բազմազանությունը.

— դրանց կողմից ինչպես լրացուցիչ, այնպես էլ էական, կարևոր ճաղրդում կատարելու հնարավորությունը.

— իմաստային տեսակետից՝ հիմնական արտահայտության արտաբերության ընթացքում կամ նրա ավարտից անմիջապես հետո առաջանալը.

—շարահյուսական տեսակետից՝ միշտ հիմնական արտահայտությունից հետո դրվելը.

—ուչ միայն հավելական, այլև համադասական ու ստորադասական մի շարք շաղկապների կիրառությունը հավելական երսնդով և այլն: Իհարկե, նշված հատկանիշները սպառիչ չեն, բայց բավական են հավելական կապակցություններն ընդհանուր գծերով ներկայացնելու համար:

Հավելական կապակցությունների տեսակները և դրանց դասակարգման սկզբունքները

Հավելական կապակցությունները տարատեսակ են ու տարաբնույթ: Դրանք առանձնանում են իրենց կառուցվածքային, քերականական հատկանիշներով, իմաստային ու շարահյուսական գործառությամբ, և դասակարգման համար խիստ կարևոր են այդ տարրեր հատկանիշների հաշվառումը, դրանց փոխկապակցվածությունն ու միասնությունը, սկզբունքի ճիշտ ընտրությունը:

Ուստի լեզվաբանական գիտությունը այս տեսակետից բավականաչափ նյութեր է կուտակել և հարուստ փորձ ունի: Վ. Վ. Վինոգրադովը, Ա. Ն. Գվոզդևը, Մ. Վ. Կարպենկոն, Ս. Ե. Կրյուչկովը, Ն. Ս. Վալգինան, Ա. Պ. Վելիչուկը, Գ. Օ. Վինոկուրը և շատ ուրիշ լեզվաբաններ զբաղվել են հավելական կապակցությունների դասակարգման հարցերով, դասակարգման տարրեր սկզբունքների ու տեսակների քննությամբ: Եվ ինչքան էլ տարատեսակ լինեն այդ դասակարգումները, այնուամենայնիվ միավորվում են որոշ ընդհանուր, էական հատկանիշներով, ինչպիսիք են հիմնական մտքին միանալու միջոցները, շարահյուսական, կառուցվածքային առանձնահատկությունները:

Ելնելով եղած դասակարգումներից, ինչպես նաև մեր սեփական դիտարկումներից, հավելական կապակցությունների դասակարգման համար հիմք ենք ընդունում հետևյալ կարևոր հատկանիշները.

—կառուցվածքը,

—հիմնական մասին միանալու միջոցը,

—կատարած շարահյուսական պաշտոնը:

—արտահայտած իմաստն ու հարաբերությունը:

Քննարկենք դասակարգման այս սկզբունքները և դրանց միջոցով առանձնացվող հավելական կապակցությունների տարրեր տեսակները:

Ա. Հավելական կապակցությունների դասակարգումն ըստ կառուցվածքի

Ամենից առաջ աչքի է ընկնում հավելական կապակցությունների կառուցվածքային բազմազանությունը: Դրանց կառուցվածքային այդ տարրեր տեսակների զասակարգման ժամանակ պետք է նկատի ունենալ թե՛ այն ընդհանուր կառուցվածքը, որում հանդես է գալիս հավելական կապակցությունը, և թե՛ հենց հավելական կապակցության կառուցվածքը:

Ըստ այն հատկանիշի, թե ինչ ընդհանուր կառուցվածքում է գործածված հավելական կապակցությունը, առանձնանում են երկու տարրեր խմբեր. 1. նախադասության ներսում և 2. ինքնուրույն նախադասությունների, խոսքի առանձին հատվածների միջև հանդես եկող հավելական կապակցություններ:

1. Նախադասության ներսում հավելական կապակցությունները մի դեպքում կարող են միացնել պարզ նախադասության անդամները, այսինքն գործածվել պարզ նախադասության սահմաններում, մի այլ դեպքում՝ բարդ նախադասության բաղադրիչները, գործածվելով բարդ նախադասության սահմաններում:

Քրնենք դրանք ըստ հերթականության:

Պարզ նախադասության ներսում հավելական հարաբերությունը դրսևորվում է հավելական շաղկապների օգնությամբ, և նախադասության անդամներից որևէ մեկը կապվում է ընդհանուր շղթային որպես հավելում:

Մենք նորից սկսեցինք պարել, այն էլ լրջորեն (6,67), Տղան աչքի ընկավ վարժ ընթերցումով, ինչպես նաև դուրեկան ձայնով (36,4):

Երբեմն պարզ նախադասության անդամներից որևէ մեկը հանդես է գալիս տեական դադարից (վերջակետից) հետո, առանձնացված, որպես լրացուցիչ հաղորդում: Այն ձևականորեն ինքնուրույն նախադասության տեսք է ստանում՝ նմանվելով թերի նախադասությանը, բայց առանց հիմնական մասի անհասկանալի է լինում նրա իմաստը: Այսպիսի կիրառություններն, ըստ երևույթին, պետք է գասել պարզ նախադասության սահմաններում հանդես եկող հավելական կապակցությունների շարքը: Օրինակներ.

Երգեց, վատ և տհաճ ձայնով: Սկզբից մինչև վերջ (11,295), նա մեծ էր ինձանից, Տասներեք տարով (21,30):

Հմմտ. նա տասներեք տարով մեծ էր ինձանից:

Բարդ նախադասության սահմաններում հավելական կապակցությունը կարող է հանդես գալ թե՛ բարդ համադասական, թե՛ բարդ ստորադասական կառուցվածքներում:

Բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչներն իրար հետ կապվում են տարրեր հարաբերություններով, որոնցից մեկն էլ հենց հավելական հարաբերությունն է։ Այս դեպքում էլ, իհարկե, մեծ դեր են կատարում հավելական շաղկապները՝ *ինչպես*։

Անկարող էր եղբորն ասելու ճշմարտությունը, և դա զայրացնում էր նրան (6,17)։

Ոչ միայն դո՛հ է նրա խելքից ու առաքինությունից, այլև առանց ուրիշ խորհրդի ոչինչ չի անում (19,40)։

Հավելական հարաբերությունը երբեմն ղուդորդվում է նաև բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչների միջև դրսևորվող այլ հարաբերությունների հետ (միավորական, ներհակական, տրոհական)։ Այսպիսի կիրառությունների մասին արդեն ասվել է հավելական կապակցությունների ընդհանուր բնութագրության ժամանակ, ուստի հարկ չկա կրկնելու։

Իմաստային, խնդրային և պարագայական տարբեր կիրառություններով հավելական կապակցությունը կարող է հանդես գալ նաև բարդ ստորադասական նախադասության կաղմում՝ հավելական հարաբերություն արտահայտելով նրա բաղադրիչների միջև Օրինակներ։

Ժողովն սկսվեց ժամը վեցին, երբ ուր պետք է սկսվեր (Ավ.)։

Այլևս չի պարտադրում իր ընկերակցությունը, որից անշավու ուրախ եմ (18, 72)։

Սակայն պետք է նշել, որ բարդ ստորադասական նախադասության բաղադրիչների միջև հավելում ցույց տվող կապակցությունները անհամեմատ քիչ կիրառություններ ունեն, քան բարդ համադասական նախադասության բաղադրիչների միջև հավելում արտահայտող կապակցությունները։

2. Արդեն ասվել է, որ հավելական կապակցությունը կարող է գործածվել ոչ միայն մեկ նախադասության ներսում՝ լինի դա պարզ, թե բարդ։

Հավելական հարաբերությամբ կապվում են նաև առանձին, ինքնուրույն նախադասություններ։ Ընդ որում, կարող են միանալ պարզ նախադասությունները։

Սիրտը խառնում էր, Կծկումներն էլ ավելի սաստկացան (3,137)։ Մայրը միայն իր որդուն էր սիրում։ Եվ Դա ինչպիսի դաժան սեր էր (10,509)։ Ինչ լավ կլինի, էրնեկ էն օրը... Երեխիս էլ կմկրտեմ (13,361)։ Գեղեցիկ վայր է։ Նաև աղբյուրներ շատ կան (21,492)։

Սովորաբար այսպիսի դեպքերում հավելվող նախադասությունը դրվում է անմիջապես նախորդից հետո։ Բայց պատահում է նաև, որ

դրանք իրարից բաժանված են լինում որևէ ուրիշ նախադասությամբ կամ որևէ միջանկյալ կապակցությամբ:

Նրանք գնացին: Կտուրի վրա մնացինք Հազրոն և ես: Տուն գնաց և այն փոփրիկ տղան (20,135):

Բոլորը ժպտում էին: Զարմանքի մեջ էին միայն բռնվածները: Ժպտում էր նաև սպան (23,79):

Հավելական հարաբերությամբ կարող են կապվել ոչ միայն ինքնուրույն պարզ նախադասությունները: Հաճախ միացող եզրերից մեկը լինում է պարզ, մյուսը բարդ նախադասություն: Ընդ որում, պարզ կարող է լինել նախորդ եզրը, իսկ հաջորդող մասն այդ դեպքում իրենից ներկայացնում է որևէ բարդ նախադասություն, որն իր կազմում ունի հավելական կապակցություն:

Իմ զենքը վրձինն է: Բրիչն էլ է իմ զենքը, երբ փանդակում եմ (ԳԹ):

Բոլորը քարացան: Անսպասելիությունից շշմեց և գեներալը, ու շվաբած հայացքը գցեց ներկաների վրա (23,229):

Մի այլ դեպքում նախորդ եզրը կարող է լինել որևէ բարդ նախադասություն, իսկ հավելվող մասը՝ պարզ:

Մի զարմանալի ժպիտ ունեւր, որ երևում էր այն րոպեին, երբ բոլորովին չէիր սպասում: Աչքերն էլ տարօրինակ էին (12,195): Ոչ ինքն է ունեցել սմոկինգ, ոչ էլ շրջապատից որևէ մեկը: Նույնիսկ չեն երագել ալդ մասին (11,23):

Հաճախ է պատահում նաև, որ հավելական հարաբերությամբ կապված երկու եզրերն էլ լինում են ինքնուրույն բարդ նախադասություններ:

Չեմ ուզում լսել, որովհետև նրանից սպասելի չէ նման բան: Չեմ էլ ուզում հավատալ, քանի որ դա բարբաջանք է (11,10):

Մենք լսել էինք, որ նրանց գյուղը մատուռի ստորոտում է:

Լսել էինք նաև, որ նրանց գյուղի եկեղեցու տակից առատ ջուր է գալիս (2,100):

Երբեմն էլ տարբեր կազմություն ունեցող առանձին նախադասություններ միանալով ստեղծում են խոսքի ամբողջական մաս, հատված՝ արտահայտված հավելումների հաջորդական շղթայով:

Ես վաղուց վարժվել եմ ուշադրություն չդարձնել այն ժամանակին, որն ուրիշինն է և ոչ թե իմը: Գու էլ ...Մյուսներն էլ... Ու վառվել ենք նաև ոչ միայն շնկատել ուրիշների համար այդքան արագ անցնող ժամանակը, այլև այն ամենը, ինչ կատարվում է աշխարհում (3,58):

Այսպիսի հաջորդական միացումներով հավելական հարաբերություն կարող է դրսևորվել ոչ միայն շարահյուսական բարդ ամբողջական միավորի ներսում, այլև խոսքի առանձին հատվածների, պարբե-

րությունների, մասերի և նույնիսկ առանձին գլուխների միշտ, Բերենք մեկ օրինակ.

Քնդում է սիրտդ նրանց հետ:

Եվ ուզում ես գնալ նրանց բոլորի հետ:

Գնալ նրանց հետ, ուր որ դնում են նրանք, սրտով և հոգով, բոլորանվեր գնալ նրանց հետ:

Եվ երանի ես տալիս նրանց, ովքեր գործում են, որովհետև նրանք են կոում կամքերը, և կամքերն են, որ ստեղծում են մեծագույն ժողովուրդներ:

Երանի նրանց, որ սալն են ծածում հզոր բազկով:

Երանի նրանց, որ ակոս են քաշում և ցորեն թաղում:

Երանի նրանց, որ քար են կտրում և տուն շինում, երանի նրանց, որ ծառ են տնկում և առու փորում:

Եվ երանի նրանց, որ սովորում են և սովորեցնում:

Որովհետև նրանք են շինում մեր նյութական և հոգեկան հացը:

Որովհետև նրանք են կերտում բոլորի համար արդար հայրենիքը:

Որովհետև նրանք են դարձնում մեր վաղն ու իրականը (26,297):

Այսպիսի կիրառությունները ժամանակակից հայերենում բավականաչափ տարածված են, ուստի բավարարվենք միայն այս մեկ օրինակով

* * *

Հավելական կապակցությունների կառուցվածքային դասակարգման ելակետային մյուս հատկանիշը հավելական կապակցության կազմությունն է: Ըստ կազմության կարելի է առանձնացնել հետևյալ տեսակները:

1. Բառ հավելական կապակցություն, երբ հավելվող մասն արտահայտված է մեկ բառով, նախադասության սահմաններից դուրս բերված որևէ անդամով:

Ուրիշ ոչ մեկի՝ ինքն իրեն է խաբում, եվ անգործությունից (42,108):

Ես Դիկի հետ պետք է գնամ, ձիով (21,514), խախտել են սահմանները, Ինֆնազլուխ: Դավադրարար (3,75):

2. Բառակապակցությամբ արտահայտված հավելական կապակցություն: Որպես այդպիսիք կարող են կիրառվել անվանական բառակապակցությունները:

Մառուկանը պահարանից լիմոն հանեց, Մեկ հատ (22,103):

Եվ հանկարծ պառավը, բարձր ու սուր ձայնով, երգեց մի հին երգ, Սիրային երգ (11,210):

Բայական, կապական բաղադրիչներով և այլ խոսքի մասերով կազմված բառակապակցություններն էլ ունեն նման կիրառություններ։ Մնում էր ապավինել նրան։ Հավատալ ընկերոջը (27,42)։ Սովորում. զվարճանում ու ապրում էր մաքուր օդում. և առանց լարվածության։ (21,445)։ Ստացիր. Կտրիճության համար։ Ռուսական ճոզու համար։ (8,85)։

3. Նախադասության հետ համընկնող հավելական կապակցություն։ Ընդ որում, այդ նախադասությունը կարող է ունենալ ամենատարբեր կառուցվածքներ։ Այն մի դեպքում կարող է լինել պարզ.

Մնողներ չունեն, սպանել էին։ Քույր ու եղբայր էլ չունեն։

Սպանել էին։ Եվ սպանել էին իր աչքի առաջ (17,98)։

Թե մածուն ունես, տուր։ Համ էլ թեյ գցիր (20,8)։

Անժանոթը ժպտաց, նաև մտերմաբար աչքով արեց (3,7)։

Հավելվող մասն իր կազմությամբ կարող է համընկնել թե՛ բարդ համադասական, թե՛ բարդ ստորադասական նախադասություններին.

Եվ մայրս էլ բարձրանում էր կտուրը, որպեսզի տեսնի արագիլը (2,85)։

...Ինձ թվաց նաև, որ իմ ոտները կտրվեցին զետնից (2,149)։ Կամ՝ Ստիպված կլինես սիրել ինձ։ Եվ ոչ միայն սիրել, այլև մանկացնել իմ սպիտակ ալիքները (13,547)։

Զայրույթից պոռթկացել եմ երբեմն, նաև կոպտել եմ, բայց և ինձ եմ կոպտել (32,3)։

Անդեմ նախադասությունները նույնպես կարող են արտահայտվել հավելական կապակցությամբ։ Այդպիսի կիրառությամբ հանդես են գալիս.

ա) բայական անդեմ նախադասությունները.

Ինչքան երազանքներ կային երջանկության մասին, եվ դրանցից հրաժարվե՛լ (10,211)։

Ոչինչ լուրջ չպետք է ընդունել, եվ մոռանա՛լ ու կրել անհոգ ցինիզմի այդ դիմակը։ Եվ օգտվել կյանքից ու ծիծաղե՛լ կյանքի վրա (10,467)։

բ) անվանական անդեմ նախադասությունները.

Ամառ, հեղձուցիչ օդ, հրկիզող արև։ Եվ ռտֆեր (17,8)։ Մարավ, սով։ Եվ արևաճառություն, ուժասպառություն (17,9)։

Հաճախ էլ հավելական կապակցության մեջ պակասում է որևէ անդամը և այն իր կազմությամբ համընկնում է թերի նախադասության հետ։ Նման դեպքերն անհամեմատ շատ են ժամանակակից հայերենում։ Եվ՝ դա կապված է խոսքի համառոտության, կոնկրետության ու դինամիկ զարգացման սկզբունքի հետ։ Իսկապես, հաճախ ավելորդ և խոսքի հաղորդման տեսակետից անհարկի է դառնում հավելվող մասում

կրկնելու այն բոլոր անդամները, որոնք նշված են հիմնական արտահայտության մեջ (էլ շենք ասում, որ հիմնական արտահայտությունն էլ հաճախ, նույն սկզբունքով, ձևավորվում է թերի կազմությամբ)։

Աչքերը մի պահ շերմացան, նաև ժպտացին (4,26)։

Հմմտ.— Նրա աչքերը մի պահ նաև ժպտացին։

Կամ՝ ոչ մի աֆրիկացի չի համարձակվի ինձ ցուցում տալ, և վ ձեռք լուծումբան էլ չի համարձակվի (23,230)։

Ինչպես տեսնում ենք, հավելական կապակցություններն աչքի են ընկնում ոչ միայն ամենատարբեր կառուցվածքներում հանդես դալու և խոսքի տարբեր միավորներ կապակցելու հատկությամբ, այլև կառուցվածքային բազմազանությամբ։

Ռ. Հավելական կապակցությունների դասակարգումն ըստ հիմնական մասի միանալու միջոցի

Այս սկզբունքը նպատակ ունի ամենից առաջ բացահայտելու, թե ինչ միջոցներով է իրականացվում հավելական կապակցությունների և հիմնական արտահայտության շարահյուսական կապը։ Այդ կապը դրսևորվում է երկու ձևով.

— շաղկապներով կամ շաղկապական բառերով.

— շարահարությամբ։

Ուստի և, ըստ այս սկզբունքի առանձնանում են հավելական կապակցությունների երկու մեծ խմբեր՝ շաղկապավոր և անշաղկապ։

Անշաղկապ հավելական կապակցությունների գլխավոր առանձնահատկությունը երևում է հենց անվանումից, այն է՝ դրանք հիմնական մտքին միանում են առանց շաղկապների։ Այս դեպքում որպես միացման միջոց գլխավորապես հանդես են դալիս իմաստային և հնչերանգային հատկանիշները (գրավոր խոսքում՝ համապատասխան կետադրական նշանները)։

Անշաղկապ հավելական կապակցություններն ավելի են ջնշտում հավելական իմաստը։ Դրանց միջոցով ընդգծվում է հավելվող մասի նշանակությունը, տրամաբանորեն առանձնացվում։ Արտահայտչականության, հուզականության տեսակետից էլ սրանք գերազանցում են շաղկապավորներին։

Անշաղկապ հավելական կապակցությունն իրենից հիմնականում ներկայացնում է թերի նախադասություն կամ նախադասության սահմաններից դուրս բերված որևէ անդամ, շատ հաճախ էլ՝ այդ անդամից կախում ունեցող բառեր։

Հնչերանգային ու ռիթմամեղեդիական կողմով անշաղկապ հավելական կապակցությունները գրեթե ձեռք են բերում ինքնուրույն նախա-

դասութեան արժեք, բայց իմաստային տեսակետից դրանք գրեթե անհասկանալի են լինում առանց հիմնական մասի, որով էլ հենց պայմանավորված է նրանց նշանակութունն ու քերականական կառուցվածքը:

Բազմազան ու տարաբնույթ են անշաղկապ հավելական կապակցություններն ինչպես իրենց կառուցվածքով, այնպես էլ արտահայտած նշանակությամբ և ըստ այդ առանձնահատկությունների էլ դրանք բաժանվում են տարբեր տեսակների:

Անշաղկապ հավելական կապակցությունները, ինչպես և շաղկապավորները, ամենից առաջ ստեղծվել և գործածվել են բանավոր խոսակցական լեզվում: Ընդ որում, դրանք խոսակցական լեզվի համար առավել բնութագրական են, քան շաղկապավորները, և դրանց լայն մասշտաբի կիրառությունները ժամանակակից գրական հայերենում բացատրվում են մի կողմից այդ կապակցությունների ակտիվությամբ, իմաստային ամենատարբեր հարաբերություններ ու ոճական տարաբնույթ հատկանիշներ դրսևորելու ունակությամբ, մյուս կողմից՝ խոսակցական, բանավոր և գրավոր լեզվի սերտ մերձեցմամբ:

Շաղկապավոր հավելական կապակցությունների գլխավոր հատկանիշն այն է, որ կապը նախորդ մասի հետ իրականացվում է շաղկապների օգնությամբ: Բայց քանի որ որպես միացման միջոց կարող են հանդես գալ և՛ համադասական, և՛ ստորադասական, և՛ հավելական շաղկապները, ապա սրանք ևս իրենց հերթին լինում են երեք հիմնական տեսակի. հավելական կապակցություններ 1. համադասական շաղկապներով, 2. ստորադասական շաղկապներով, 3. հավելական շաղկապներով ու ջաղկապական բառերով:

Համադասական շաղկապներն, ինչպես հայտնի է, արտահայտում են համադասական հարաբերություն բառերի, նախադասությունների, խոսք կազմող առանձին հատվածների, մասերի միջև: Հավելական նշանակությամբ գործածվելիս համադասական շաղկապները պահպանում են ընդդրկման այս շրջանակները, այսինքն նրանց միջոցով հավելական հարաբերությունը նույնպես դրսևորվում է թե՛ նախադասության անդամների, թե՛ նախադասությունների, թե՛ խոսք կազմող մասերի միջև:

Հավելական միավորներ կապակցող համադասական շաղկապների մի մասը համեմատաբար ակտիվ է ու գործուն (և, ու, իսկ), հավելական կապակցությունների հետ ավելի հաճախ է հանդես գալիս, ունի գործածության լայն ոլորտներ: Իսկ մի մասը (բայց, սակայն, կամ) չունի այսպիսի ակտիվություն և կիրառության ավելի նեղ շրջանակներ է ընդգրկում: Բայց ժամանակակից հայերենում նկատվում է համադասական շաղկապներով հավելական կապակցությունների կիրառության

ուորտների ընդլայնման միտում: Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ և, ու, իսկ ակտիվ շաղկապների կողքին գնալով ավելի է բացահայտվում Բայց, սակայն, կամ շաղկապների ներքին պոտենցիալ ակտիվության հնարավորությունը, և վերջիններս աստիճանաբար ավելի հաճախ են կիրառվում հավելական միավորների հետ:

Համադասական շաղկապներով հավելական կապակցություններն ունեն ամենատարբեր և բազմապիսի նշանակություններ: Այդ նշանակությունները կարող են հանդես գալ ինչպես առաձին-առանձին, այնպես էլ միասնաբար, տարբեր հարաբերությունների ներթափանցումներով և հաճախ անհնար է լինում դրանց միջև որոշակի սահմանագիծ անցկացնել: Բայց բազմազանությամբ հանդերձ այդ նշանակություններն ունեն մեկ ընդհանրություն. դա այն է, որ նրանք բոլորն էլ, վերջին հաշվով, արտահայտում են հավելական հարաբերություն: Սակայն ջաղկապներով միացած կապակցությունների նշանակությունների այս ընդհանրությունը չպետք է տարածել շաղկապների նշանակությունների վրա: Ինչքան էլ և, ու, իսկ, Բայց, սակայն, կամ շաղկապներով կապակցություններն ընդհանրապես մեկ՝ հավելական նշանակությամբ, այնուամենայնիվ և, ու շաղկապներն իրենց ընդհանուր հատկանիշով միավորիչ շաղկապներ են, իսկ, Բայց սակայն շաղկապները՝ ներհակական, կամ-ը՝ տրոհական:

Ստորադասական շաղկապները հավելական նշանակությամբ գործածվելիս կարող են կապակցել բարդ նախադասության բաղադրիչները, այսինքն հանդես գալ բարդ միավորի կազմում: Սակայն ստորադասական շաղկապներով միացած կապակցությունները հավելական նշանակություն են ստանում հատկապես իրենց առանձնացվածության, գլխավոր նախադասությունից տեղական դադարով անջատված լինելու շնորհիվ: Խոսակցական լեզվում այդ անջատվածությունը դրսևորվում է համապատասխան հնչերանգով, ձայնի բարձրության և խոսքի տեմպի համապատասխան փոփոխություններով, իսկ գրավոր խոսքում՝ վերջակետի, միջակետի կամ կախման կետի միջոցով: Հենց սրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ ստորադասական շաղկապներով հավելական կապակցությունները հիմնականում դրվում են վերջակետից հետո:

Այս կապակցությամբ պետք է նշել նաև հետևյալը. թվում է, թե բոլոր ստորադասական շաղկապներն էլ կարող են հանդես գալ որպես հավելական կապակցությունների միացման միջոց՝ գրվելով վերջակետից հետո: Բայց լեզվում այդպիսի համընդհանուր գիծ չկա: Դա պարզապես վկայում է, որ այս շաղկապները հավելական կապակցությունների հետ գործածվելու պոտենցիալ մեծ հնարավորություններ ունեն:

Ստորադասական շաղկապներով հավելական կապակցությունները հավելման նշանակության հետ միասին կարող են դրսևորել այլ հարաբերություններ ևս (ժամանակային, պատճառահիմունքային, նպատակի, դիջական և այլն), որը բխում է շաղկապների բուն իմաստից:

Հավելական կապակցությունների հետ գործածվելու տեսակետից ստորադասական շաղկապները նույն արժեքը չունեն: Մի խումբ շաղկապներ (որ, եթե, երբ, որովհետև և այլն) ավելի հաճախակի են հանդիպում և ավելի շատ կիրառություններ ունեն, քան մյուսները: Այս շաղկապներն առանձնանում են նաև իրենց բնույթով: Դրանց մի մասը շատ ավելի հատուկ է ժողովրդախոսակցական լեզվին, իսկ մյուսները գերազանցապես գրքային բնույթ ունեն:

Մի կողմ թողնելով ինչպես անշաղկապ, այնպես էլ համադասական ու ստորադասական շաղկապներով հավելական կապակցությունների մանրամասն քննությունը, ավելի հանգամանորեն խոսենք հավելական շաղկապներով կապակցությունների մասին:

* * *

Հավելական կապակցությունների իմաստային բազմազանությունը, ոճական, գործառական և քերականական առանձնահատկությունները հիմք են հանդիսացել, որպեսզի լեզվում աստիճանաբար առանձնանա ոչ միայն շաղկապների, այլև առանձին բառերի որոշակի խումբ, որը ծառայում է հավելական հարաբերություն արտահայտելուն:

Շաղկապների և բառերի այս խումբը բաժանվում է երկու մասի.

1. հավելական շաղկապներ.

2. շաղկապական արժեք ունեցող լեզվական այլ միջոցներ:

Քնենք այս տեսակներն առանձին-առանձին:

Հավելվածն են այն շաղկապները, որոնց իմաստային, ոճական և գործառական հիմնական արժեքը հավելական հարաբերություն արտահայտելն է, այսինքն դրանք բացառապես հանդես են գալիս հավելական կապակցությունների հետ և այլ կիրառություն գրեթե չունեն:

Իմաստային և քերականական ընդհանրություն ունենալով հանդերձ (արտահայտում են հավելական հարաբերություն և ծառայում են որպես հավելական կապակցությունների միացման միջոց), այս շաղկապներն առանձնանում են իրենց կազմությամբ: Հենց կազմությունն էլ նկատի ունենալով, առանձնացնենք երկու հիմնական խումբ և ըստ այդ խմբերի քնենք հավելական հարաբերություն արտահայտելու նրանց առանձնահատկություններն ու ընդհանուր օրինաչափությունները: Այդ երկու խմբերը հետևյալն են.

— պարզ հավելական շաղկապներ.

— բաղադրյալ հավելական շաղկապներ:

Պարզ հավելական շաղկապներ.— Դրանք են՝ էլ, ևս:

Անկախ այն բանից՝ այս շաղկապները բառեր են միացնում, նախադասություններ, թե խոսքի առանձին հատվածներ, սրանց դրսևորած հարաբերությունը միշտ հավելական է, ընդ որում, այդ հավելական իմաստն էլ միշտ ուղեկցվում է փաստերի, իրողությունների ավելացման, գումարման նշանակությամբ:

Այս շաղկապները սովորաբար ավելի սերտ կապի մեջ են դնում կապակցության որևէ անդամի հետ, որը սրանց շնորհիվ որոշակիորեն առանձնանում է մյուսներից, շեղվում էլ, ևս շաղկապները հիմնականում դրվում են կապակցության այդ շեղված անդամից հետո:

Էլ շաղկապը.— Այս շաղկապով միացած կապակցությունները ցույց են տալիս փաստերի, իրողությունների, մտքերի հավելում: Ինչպես.

Արդեն վաղուց փտել է լաշվարդն էլ, ոսկե մամուտի նման մարմինն էլ (20,46): Բայց վրեժն էլ նպատակ ունի, նախապայթյունն էլ, համոզմունքն էլ (17,144): Թրջված տեղերը դարձել են թափանցիկ ու շողում են: Այտերն էլ են շողում, բաց թևերն էլ (1,290): Ինչ նախշուն ուսեր ունես, Մերի, երեսդ էլ է նախշուն, քոյդ էլ: Երանի քեզ (14,11):

Այս շաղկապով կապակցությունների տարածված կիրառություններից է այն դեպքը, երբ հիմնական արտահայտության որևէ անդամը կրկնվում է, և հավելվող փաստերը հանդես են գալիս որպես այդ կրկնվող անդամի հետ անբաժանելիորեն կապված միասնություն:

Նա չուխան շարտեց, շուխայի հետ էլ՝ ավելորդ մտքերը (20,7):

Վիրավոր արշի ամբողջ գայրույթով իրեն է քաշել գանգի մորթին, մորթու հետ էլ գլխի մազերը, ունքերը, աչքերը (20, 19):

Միայն այս շաղկապի կրկնությամբ երբեմն ստացվում է տարբեր կապակցությունների մի հաջորդական շղթա, որը կարող է լինել ինչպես որևէ ամբողջական միտք, այնպես էլ որևէ նկարագրություն, պատկեր:

Ընտանիքով՝ կինն ու երեք երեխան նստած, սար էին բարձրանում, խուրջինն էլ տակները. վառարանն էլ կողքից կախած. հավերն էլ թամբից կապած (22,83): Դու մեզնից վարժ ես կարդում, լավ էլ ձայն ունես... Դու տերտեր էլ կղանաւս, վարդապետ էլ կձեռնադրվես (36,4):

Շատ բնորոշ է և այս շաղկապի կրկնության միջոցով թվարկում արտահայտելը, մի բան, որ շատ ցայտուն է երևում ժողովրդախոսակցական լեզվում կամ այդ ոճի դրական ստեղծագործություններում: Ընդ որում, միայն այսպիսի կիրառությունների ժամանակ է էլ շաղկապը դրվում կապակցությունից կամ նրա շեղված անդամից առաջ:

Գալիս են ու էս տունը պահում. էլ արջեր, էլ գայլեր, էլ փղեր, էլ աղվեսներ, ո՞ր մեկն ասեմ (9,111), էլ գող փիսո, էլ քաշալ շուն (5, 223):

էլ գերմանացի, էլ ֆրանսացի, էլ անգլիացի,

Յուրաքանչյուրը խփեց իր ծնկան (46,82):

Ժխտական կառուցվածքներում նույնպես էլ շաղկապը կարող է հանգես զալ որպես կապակցման միջոց: Միայն թե այս դեպքում դրա հավելական իմաստը զուգակցվում է կառուցվածքի ընդհանուր ժխտական իմաստի հետ, այսինքն էլ շաղկապով հավելվում են այնպիսի փաստեր, իրողություններ, որոնք ժխտվում են՝ պայմանավորված հիմնական արտահայտության բովանդակությամբ: Այդ հավելում-ժխտումը կարող է կատարվել ժխտական ոչ մասնիկի և էլ շաղկապի համատեղ գործածությամբ:

Ոչ մեղեդի մնաց, ոչ էլ մեղեդի երգող ձայն (12,48): Թուղթ չէր խաղում, ոչ էլ շախմատ, ոչ էլ քիլիարդ, ոչ էլ նարդի (25,53):

Անտեսանելի է հայոց զանգը: Դա ոչ երկնքից է կախվում, ոչ էլ երկրի խորքում է (15,213):

Իսկ մի այլ դեպքում այդ ժխտում-հավելումը կատարվում է էլ շաղկապի և բայի կամ օժանդակ բայի ժխտական ձևերի միջոցով: Օրինակներ.

Ազարիան չէր տեսնում նրա արցունքները, ժպիտն էլ չէր տեսնում (14,54):

Երիտասարդը բեղեր շուններ, քարձրաճասակ էլ չէր (4,39):

Նա տուն շուններ, կի՛ն էլ շուններ, ճարագատներ էլ (8,92):

Հարցական կառուցվածքներում նույնպես էլ շաղկապը կարող է ազատորեն գործածվել:

Բանտում օդը ծա՞նր է, չէ՞: Ներֆնակն էլ կապիտ է, չէ՞ (11,275): Եվ չէ՞ որ ուր նրանք են սավառնում, սիրտս էլ ճետները այնտեղ է նախա-րում: (26,30):

Ինչպես արդեն նշվել է, էլ շաղկապը ավելի սերտ հարաբերության մեջ է լինում նախադասության այն անդամի հետ, որին անմիջապես կապվում է: Ահա, հենց այս հատկությամբ էլ տարատեսակ ու տարաբնույթ են էլ շաղկապի կիրառությունները: Միանալով տարբեր բառերի, այն կարող է արտահայտել տարբեր իրողություններ: Այսպես, գործածվելով ժամանակ ցույց տվող բառերի ու մակբայների հետ այն կարող է մատնանշել ժամանակ:

Եվ հանուն դրա նրանք շատ բան էին զոհաբերում: Երբեմն էլ՝ կյանք (29,20):

Սալլի առեղը Անգոյին դուր չեկավ. դեռ ծառը կարելիս էլ դուր չէր եկել (22,159):

Կարող է գործածվել չափ ու քանակ ցույց տվող բառերի հետ՝ այսպիսով մատնանշելով չափ ու քանակ:

Նրանք կյանքում ընդամենը մի քանի անգամ են միս կերել: Մի քանի անգամ էլ ձուկ են կերել (Ավ.):

Մի քանի բաժակ էլ դատարկեցին, մի ֆիշ էլ ուրախացան, մի ֆիշ էլ տխրեցին (7,213):

Այս նույն կարգով էլ շաղկապը, սերտորեն միանալով ուրիշ բառերի կամ ռառախմբերի հետ կարող է մատնանշել տեղ, ձև և այլն:

Ի տարբերություն հավելական մյուս շաղկապների, էլ-ը օժտված չէ այլ շաղկապների հետ ազատորեն միանալու հատկությամբ: Այս տեսակետից այն շատ չեզոք է: Թերևս բացառություն է կազմում կամ շաղկապի հետ համատեղ գործածությունը, այն էլ թվարկումների դեպքում (կամ եկել է, կամ էլ կգա): Այս կապակցությամբ պետք է նշել նաև, որ էլ շաղկապը մեկ թվականի հետ ոչ միայն հաճախակի հանդիպում է ժողովրդախոսակցական, այլև գրական լեզվում, և դրանց այդ համատեղ գործածությունը (մեկ էլ) կարծես ինքնուրույն շաղկապական արժեք է ձեռք բերել:

Կյանքս արդեն անցել է, ինձ մնում է միայն աղչիկներիս վրա ուրախանամ, մեկ էլ նրանց հարսանիքին պար գամ (40,9,75):

Լոռիյունը խանգարում էին ճագարները միայն, մեկ էլ արուսյտ-նեռի երգն էր լսվում (12,89):

Էլ շաղկապի մասին պետք է ասել նաև, որ թե՛ ծագմամբ, թե՛ բնույթով այն շատ ավելի հատուկ է ժողովրդախոսակցական լեզվին և վերջինիս միջոցով էլ հենց անցել է գրական լեզվի մեջ:

Նվա շաղկապը.—Սա իր գործածության ոլորտներով, կիրառությունների բազմազանությամբ բավական զիջում է նախորդին: Գերազանցապես գրքային բնույթ ունի և համեմատաբար քիչ է հանդիպում:

Կարող է արտահայտել փաստերի, իրողությունների հավելում:

Մոռյլ էր Նղիշը: Հոնքերը մթագնած էին, շածիլված դեմքը ևս (14, 36):

Գործածվելով առավել մակրայի հետ՝ ասվածին հաղորդում է սաստկացում: Այդ դեպքում դրանով միացած կապակցությունը առանձնացվում է, ձեռք է բերում որոշակի շեշտվածություն:

Ես անկարող եմ երաժշտությամբ զբաղվել, առավել ևս՝ ստեղծագործել (39,12,74):

Իր իմաստային արժեքով այս շաղկապը շատ մոտ է նույնպես, նմանապես դերանուններին և գրեթե միշտ ևս-ը կարելի է փոխարինել այդ բառերով: Այսպես.

Դուք ոչինչ չգիտեք նրա մասին, նա ևս ձեր մասին ոչինչ չգիտի (29,36):

Հմմտ. Նա նույնպես ձեր մասին ոչինչ չգիտի:

Այս կապակցությամբ տեղին է նշել, որ եթե հավելական մի շարք շաղկապների համար երբեմն իմաստով որոշ դերանունների կամ մակբայների մերձենալը բազմազան կիրառությունների հիմք է դառնում ու դրանից ոչնչով չի տուժում նրանց շաղկապական արժեքը, ապա ևս-ի դեպքում այդ համընկնումը ազդում է նրա շաղկապական արժեքի վրա, վերջինս մեղմանում է, տարափեղկվում: Պետք է ենթադրել, որ մի կողմից այս հանգամանքով, մյուս կողմից էլ ևս-ի հատկապես գրական լեզվին հատուկ լինելով էլ հենց պայմանավորված է այս շաղկապի գործածությունների համեմատաբար նեղ շրջանակը:

Եվս շաղկապը կարող է փաստերի, իրողությունների հավելում արտահայտել նաև կրկնությամբ՝ գործառությամբ նմանվելով էլի մակբային:

Եվս մի փարչ չափից ավել,

Եվս մի գավ թունգից ըմպում՝

Ու սիրտն ի սեր ուրախության

Գլխի դեմ է ապստամբում (46,123):

Բաղադրյալ հավելական շաղկապներ.—Սրանք նույնպես ունեն հավելական իմաստ և արտահայտում են հավելական հարաբերություն բառերի, նախադասությունների և խոսքի առանձին հատվածների միջև: Հենց այդ ընդհանուր հատկանիշով էլ նրանք միավորվում են մեկ խմբի մեջ: Բաղադրյալ հավելական շաղկապներն են՝ նաև, այլև, ինչպես և, ինչպես նաև, նույնպես և, նույնպես էլ, ոչ միայն... այլև, ինչպես... այնպես և, այն էլ և այլն:

Դժվար չէ նկատել, որ այս շաղկապներն իրենց հերթին առանձնանում են որպես կցական բաղադրյալներ (նաև, այլև) և որպես հարադիրներ (ինչպես նաև, նույնպես և և այլն): Իհարկե, հարադիր բաղադրյալների մեջ էլ պետք է առանձնացնել այսպես կոչված զուգադրական շաղկապները (ոչ միայն... այլև, ինչպես... այնպես էլ):

Հաշվի առնելով նաև այս շաղկապների երանգային-կիրառական տարբերություններն ու մասնավոր հատկանիշները, նպատակահամար ենք գտնում բաղադրյալ հավելական շաղկապների քննությունը կատարել ըստ այս առանձնացրած խմբերի:

Սկսենք կցական բաղադրյալներից: Դրանք են՝ նաև, այլև:

Նաև.—Այս շաղկապով միացած կապակցությամբ ասվածին հավելվում է նոր միտք, որևէ նոր փաստ կամ իրողություն: Ինչպես.

նս մտածում եմ ներսես Աշտարակցու պետական խելքի, նաև բազկի ֆաջության մասին (7,201)։

Խնդրանք ու վախ կար նրա աչքերի մեջ, նաև անձնապես վշտացած լինելու մի զգացում (12,73)։

Ավտոյի թափքում մի նորարենակի վերջին իրերն էին, նաև մի խնացի (42,61)։

Հավելական կապակցությունների հետ այս շաղկապի տարածված կիրառություններից է այն դեպքը, երբ որպես բաղադրիչների կապակցման միջոց, շաղկապի հետ միասին հանդես է դալիս որևէ ընդհանուր անդամ։ Այդ ընդհանուր անդամը մի դեպքում կարող է կրկնվել։

Չափազանց ցավում եմ ձեր կողմերում տարածված խոզաժանտախտի լուրը լսելով։ Ցավում եմ նաև, որ ճնարավոր եմ համարում դրա պատասխանատվությունն ինձ վրա դնելը (21,39)։

Գիտե՛ր, որ նա արնախում է, ինչպես կատաղած շունը, Գիտե՛ր նաև, որ պնճամուլ է շվայտ ու շոայլ (19,87)։

Ներսեսը զղջացել էր իր արարքը։ Զղջացել էր նաև ուսկան Մանվելը (14,50)։

Կյանքը ղեկավարողը միայն սերը չէ, Կյանքը ղեկավարվում է նաև փողով (10,301)։

Ընդ որում, ինչպես երևում է վերջին օրինակից, այդ կրկնվող ընդհանուր անդամը երբեմն կարող է փոփոխության ենթարկվել (կյանքը ղեկավարողը—կյանքը ղեկավարվում է)։

Մի այլ դեպքում այդ ընդհանուր անդամը կարող է պարզապես զեղչվել։

Ծիծաղում է երկրաբանության վրա, նաև բժշկության վրա, նաև գրականության վրա (7,70)։

Նրա հետ ինքն իրեն ուժեղ ու հպարտ էր զգում, նաև բախտավոր (14,24)։

Վեհ բնության մեջ ապրող մարդն էլ վեհ է լինում, նաև խիզախ ու շքեղ (14,33)։

Նաև շաղկապով հիմնական արտահայտությանը միացած կապակցությունը կարող է դրվել ինչպես շարահյուսական մեկ միավորի ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս՝ վերջակետից հետո և լինել կամ նախադասության անդամ կամ առանձին ամբողջական նախադասություն։

Մեղքն ընդունում է ղեկավարների առջև։ Նաև մտքի մեջ է ընդունում մեղքը (22,132)։

Ակամա ոտքի ելավ, տնքաց ու անորոշ հայհոյեց։ Նաև բեռնաաւարի համագյուղացի վարուդի նկատմամբ հարազատություն զգաց (42,61)։

կոմբինատում էլ անբավարար է կազմակերպվում բանվորների սննդի մատակարարումը: Նաև հանգիստը (Մետ.):

Հարցական կառուցվածքներում այս շաղկապով հավելական կապակցությունները կարող են հանդես գալ մի դեպքում որպես հիմնական հարցման պատասխան՝ հավելական երանգով:

Ինչո՞ւ միայն պանդոկը: Նաև դեղատունը: Նաև եկեղեցին (3,391),

Հո չէի՞ թողնի, որ իմ ապագա կնոջը ծեծեն, փողերը գողանան: Նաև մեղայիտներ տանեն (11,19):

Մյուս դեպքում հենց դրանց միջոցով է արտահայտվում հարցում:

Բոլորը գնացե՞լ են: Նաև դիրեկտորը (Մետ.):

Ասում ես՝ դե՞մ եղան: Նաև դու՞ ես այդ կարծիքին (Ն.):

Երբեմն այս շաղկապին միանում են ուրիշ շաղկապներ կամ եղանակավորող բառեր և նման դեպքերում կապակցության հավելական նշանակությանը զուգակցվում է իմաստային այն նրբերանգը, որն արտահայտելու հատկանիշով օժտված է նաև՝ ին միացած մյուս շաղկապը կամ եղանակավորող բառը: Օրինակներ:

Անկեղծորեն ուզում ենք պատմել մեր մաքուր սիրտ, նաև մանավանդ մեր հուսախաբությունների մասին (40,11,75): Մի անգուց ցավ խլրտաց իմ հոգում. ու նաև ավստսանֆի ավելի ազնիվ մի զգացում (12,473):

Պիտի ջանար և, ով գիտե, գուցե նաև կարողանաք դեռ ուժեղ ու հասուն պահել գերդաստանը (12,144):

Այլև շաղկապը.— Սա շատ նման է նաև-ին և նրա պես արտահայտում է հավելում: Սակայն եթե նաև-ը ցույց է տալիս փաստերի և իրողությունների պարզ հավելում, ապա այլև-ը հավելական իմաստի հետ ունի նաև որոշ սաստկական երանգ:

Նա աչքերը փակում էր երազելու համար, այլև չտեսնելու համար այն, ինչ չէր ուզում տեսնել (32,178):

Իսկ առավոտյան ստացա հաշի մնացորդներ: Այլև փափուկ հաց (30,56):

Այլև շաղկապը նաև-ից տարբերվում է ևս մի քանի հատկանիշներով: Նաև-ը բավական ազատ է իր գործածության տեղի առումով, այսինքն այն կարող է դրվել ինչպես հավելվող մասից առաջ, այնպես էլ հետո: Մինչդեռ այլև-ը շունի այս ազատությունը, Այն դրվում է միայն հավելվող մասից առաջ:

Բացի այդ, նաև շաղկապը, որպես կապակցման միջոց, կարող է հանդես գալ ինչպես միևնույն նախադասության կազմում, այսինքն՝ կապակցել նույն նախադասության բաղադրիչները, այնպես էլ կարող է

կապակցել առանձին նախադասություններ ու խոսքի հատվածներ: Սրանով էլ պայմանավորված է այն հանգամանքը, որ նաև շաղկապը տեական դադարից (վերջակետից) հետո անհամեմատ շատ գործածություններ ունի:

Իսկ այլև շաղկապը գերազանցապես կապակցում է միևնույն նախադասության բաղադրիչները և շատ հազվադեպ է պատահում, որ այն գործածվի տեական դադարից (վերջակետից) հետո: Ինչպես.

Լուսելուսից մինչև հիմա լեռներն ի վեր մագլցելով քար տներ էինք կերտում, աղբյուրների քարե գուռ, մանուկների քարե օրորոց ու մահիճ տաշում: Այլև խորընկա ձորերի պռունկից-պռունկ բարձրաքռիչ կամուրջներ էինք կամարում (15,200):

Այլև-ը ոչ միայն... այլև զուգադրական շաղկապի կազմում հանդես է դալիս որպես բաղադրիչ, որպես կապակցման մի եզր և այս դեպքում ավելի է շեշտվում նրա սաստկական իմաստը: Բայց այդ մասին հետո:

* * *

Հարադրավոր կազմությամբ հավելական շաղկապները նույնպես լայնորեն են գործածվում ժամանակակից հայերենում: Դրանք ամենից առաջ նույնպես և (էլ), նմանապես և (էլ), ինչպես նաև (և), այն էլ և այլ շաղկապներն են:

Նույնպես և (էլ), նմանապես և (էլ) շաղկապները.— Իհարկե, նույնպես, նմանապես դերանվանական ձևերը առանց և, էլ հավելական շաղկապների օգնության էլ հաճախ արտահայտում են հավելում՝ հանդես գալով որպես հավելական կապակցությունների միացման միջոց: Օրինակներ.

Ի՞նչն է եղել այս անգամ յակերի հեռանալու պատճառը: Գայլերը չէ, շնագայլերը նույնպես (40,3,75).— Ի՞նչ խաբար,— հարցուց կինը,— նմանապես ուրախանալով (13,539):

Սակայն նման դեպքերում կապակցության արժեքը մի տեսակ երկփեղկված է լինում: Այն արտահայտում է և՛ հավելում, և՛ միաժամանակ պահպանում է դերանվանական այն իմաստը, որ ունեն նույնպես, նմանապես բառերը: Ու որոշ դեպքերում դժվար է լինում որոշել կապակցության հիմնական իմաստային արժեքը:

Հավելական իմաստը շեշտվում, ավելի ցայտուն է դառնում այն ժամանակ, երբ նույնպես, նմանապես բառերին միանում են ավելի ակտիվ և, էլ շաղկապները: Այդ դեպքում միացող կապակցությունը՝ գերազանցապես հավելական բնույթի է լինում: Ինչպես.

Նրանց բերաններում կրակում կարմրացրած երկաթե գերաններ
են կոխում, նույնպես և գլխներին կարմրացրած երկաթե արախչիներ
են դնում (13,528)։

Նա երբեք միայն չէր նվագում, նմանապես էլ երբեք միայն չէր
երգում (29)։

Այդ հարցը լուծելու համար իրեն պիտանի չէր համարում, նմանապես
և մայրը ուրեք աշխատանքի պիտանի չէր (39,12,74)։

Իհարկե, բերված օրինակներում էլ դերանվանական իմաստը կա,
բայց և, էլ շաղկապների ավելի շեշտում են հավելական հարաբերու-
թյունը։

Ինչպես նաև (և) շաղկապը.— Առանց նաև, և շաղկապների էլ
ինչպես շաղկապը հնչերանգային-շարահյուսական որոշ առանձնահատ-
կությունների շնորհիվ (հիմնականում տեական դադարից, վերջակետից
հետո) կարող է կազմել հավելական կապակցություն։

Գնում էր ծանր ու մոլորուն քայլերով և շարունակ շուրջը նայե-
լով, ինչպես տան հասցե ուղեղ օտարական (45,34)։

Սակայն այսպիսի հազվադեպ կիրառությունները չեն կարող փոխել
ինչպես շաղկապի բնույթը։ Այն մնում է դարձյալ համեմատության
շաղկապ և այլ հարց է, որ այդ համեմատության շաղկապը երբեմն կարող
է գործածվել որպես հավելական կապակցությունների միացման միջոց։
Իսկ երբ ինչպես-ը հանգես է գալիս նաև, և շաղկապների հետ միասնա-
բար, արդեն գործ ունենք մի նոր բաղադրյալ շաղկապի հետ, որը թե՛
իմաստով, թե՛ գործառությամբ հավելական շաղկապ է և որի հիմնական
դերը հավելական հարաբերությունն արտահայտելն է։

Եվ որպես այդպիսին ինչպես նաև (և) շաղկապը կարող է ցույց
տալ փաստերի, իրողությունների ավելացում, քանական և՛, սլարգ
հավելում։

Նա մենակ մարդ է, զբաղվում է որսորդությամբ, ինչպես նաև
քժշկությամբ (44,40)։

Կանչեց նրանց ետևից հանդիսավոր տեսքն ու կեցվածքը կորցրած,
ինչպես նաև վիշտը մոռացած (11,165)։

Երբ փաստված են հասունացած սիրո բոլոր նշանները, չեն կա-
րող թաքնված լինել ձայնի նրբերանգներն ու սիրային նոտաները, ինչպես
և փոխադարձ հայացքների ենթագիտակցական բնօրինակները
(21,726)։

Այս շաղկապը կարող է կապակցել ինչպես նույն նախադասության
բաղադրիչները, այնպես էլ հանդես գալ վերջակետից հետո, այսինքն
կապակցել առանձին նախադասություններ։

Նրա պարտքն էլ պարտավորվելն է, ինչպես նաև հնձվորի պարտքն է սարվորին կարտոֆիլ տանել (22,133):

Դա ինձնից կխլի երեք տարի: Ինչպես և յուրաքանչյուր միջնակարգ դպրոց (21,441):

Բազմազան են այս շաղկապով միացած կապակցությունների իմաստային և շարահյուսական տարբեր պաշտոններով կիրառությունները: Մանրամասների մեջ շխորանալով, ասենք միայն, որ դրանք կարող են արտահայտել պատճառ (կալիս էր իր միայնության, ինչպես նաև անկարողության պատճառով, (Ավ.), նպատակ (Գնալու էր այգիների վերականգնումն ավարտելու, ինչպես նաև հեկտարները հարստացնելու հարցերը լրջորեն լուծելու, ՍՀ), ձև (Այստեղ ու այնտեղ են վազվզում գրքերի կապոցներով, ինչպես նաև հանդեսների վերջին համարները ձեռքներին, 21,489), տեղ (Նրանք եղել են այս կողմերում, ինչպես և այս գյուղում, ՆՆ) և այլն:

Այն էլ, և այն շաղկապները.— ի տարբերություն նախորդների, որոնք արտահայտում են հիմնականում սլարզ հավելում, սրանք ունեն իմաստային որոշ առանձնահատկություն: Այս շաղկապները կատարում են ասվածի սահմանափակում, մասնավորում և դրա շնորհիվ սրանցով միացած կապակցությունները հավելական իմաստի հետ միասին ձեռք են բերում սաստկական երանգ: Այսպես.

Հրաշք չէ՞ր միթե, որ մեր մեծ պապիկը մեր տուն եկավ, այն էլ իր դեզ մորուքը հետև ստած (16,66):

Չլինի՝ մի կծու բան ասի վալյայի մասին, այն էլ այսֆան հասարակության մեջ (14,36):

Անվայել բան է, որ իր տարիքի մարզը կաշվից դուրս գա գեղեցկություն տեսնելու համար, այն էլ կնոջ մեջ (12,485):

Այն էլ, և այն շաղկապների միջոցով կարող է կատարվել ինչպես ողջ հիմնական արտահայտության, այնպես էլ նրա որևէ անդամի ճշգրտում:

Այդ բառը ասվում է զգացմունքների մի ամբողջ աշխարհի մասին, այն էլ ծիծաղով է ասվում (10,77):

Պարտավոր եմ քեզ ասել, որովհետև հարազատ եղբայրդ եմ, այն էլ մեծ եղբայրդ (25,494):

Եվ այդ բոլորից հետո ծայրահեղ թշվառություն, աղքատություն, սև, չոր հաց, և այն ոչ միշտ (24,36):

Այն էլ շաղկապը հավելական հարաբերություն կարող է արտահայտել նաև առանձին նախադասությունների միջև՝ դրվելով վերջակետից հետո:

Միայն մի մարդ է ասել ճշմարտությունը: Այն էլ երբ տանջա-
հար էին անում նրան (29,47):

Հիմա լամպը հատուկ պահանջագրերով են միայն վաճառում:
Այն էլ ոչ անհատ մարդկանց (14,140):

Այն էլ, և այն շաղկապների՝ հավելական կապակցությունների
հետ հանդես գալու կիրառական մյուս դեպքերը նման են արդեն ուրիշ
շաղկապների վերաբերյալ ասված կիրառություններին, ուստի և հարկ
չկա ավելի մանրամասնորեն կանգ առնելու դրանց վրա, մնում է ավե-
լացնել, որ այս շաղկապները թե՛ իմաստով, թե՛ գործածությամբ
նույնն են, կարելի է ասել՝ նույն շաղկապի երկու տարբերակներն են,
միայն այն էլ՝ քաղցր ժողովրդախոսակցական բնույթ ունի և հաճա-
խակի է հանդիպում, իսկ և այն՝ քրքային է ու համեմատաբար քիչ կի-
րառություններ ունի:

Թերևս հարադրական հավելական շաղկապների շարքին պետք է
դասել նաև բայց և, սակայն և, կամ էլ, և կամ, բայց նաև ու մի քանի
այլ շաղկապներ:

* * *

Հարադրական կազմությամբ հավելական շաղկապների մեջ, ինչ-
պես արդեն ասվել է, առանձնանում են ղուգագրական շաղկապները:
Սրանք ունեն իրենց իմաստային-կիրառական յուրահատկությունները:
Այսպես, եթե մյուս բաղադրյալ հավելական շաղկապները որպես կա-
պակցման միջոցներ կարող են հանդես գալ և միևնույն նախադասու-
թյան ներսում, և առանձին, ինքնուրույն նախադասությունների միջև,
ապա ղուգագրական հավելական շաղկապների գլխավոր կիրառությունը
միևնույն նախադասության տարբեր եզրերը կապակցելն է, այսինքն
դրանք գերազանցապես գործածվում են նույն նախադասության ներ-
սում:

Ղուգագրական հավելական շաղկապներն են ոչ միայն... այլև,
ինչպես... այնպես էլ (և) շաղկապները: Այս երկու հիմնական շաղ-
կապները միմյանցից որոշակիորեն տարբերվում են հենց հավելում
արտահայտելու տեսակետից էլ: Սրանցից առաջինը հավելական իմաս-
տի հետ միասին ցույց է տալիս նաև սաստկացում, առանձնացում, իսկ
երկրորդն արտահայտում է սովորական հավելում:

Ոչ միայն... այլև շաղկապը.— Սրանով միացած կապակցության
երկրորդ եզրն ավելի շեշտված է լինում, հատուկ ընդգծված, որը և նը-
րան ավելի մեծ կարևորություն ու նշանակություն է հաղորդում:

Նա ոչ միայն արթուն, այլև խիստ անճանգիտ էր (19,115): Ձմե-
ռը ոչ միայն մեզ է ահաբեկել, այլև վայրի աղավնիներին (16,121):

Մեր լորենին, ժայռը ոչ միայն մեր առաջին անաղարտ զգացմունքների վկաններն էին, այլև զգացմունքի ոգևորիչները (39,2,75):

Երբեմն այս շաղկապն իր երկրորդ եզրով կարող է միանալ սաստկական նույնիսկ եղ. բառին և այդ դեպքում հավելված փաստերն ու իրողությունները դառնում են գերկարևոր, իբրև անսպասելի, բարձրագույն աստիճան:

Ասում էին, թե կավածքում գիտե ոչ միայն յուրաքանչյուր խոտը, այլև նույնիսկ խոտի բարձրությունը (21,404):

Ոչ միայն չեմ ընկալում նրա ասածները, այլև նույնիսկ մոռացել եմ նրա անունը (14,38):

Ոչ միայն... այլև զուգադրական շաղկապը կարող է հանդես գալ նաև այլ տարբերակներով: Շատ է տարածված ոչ միայն... այլ նաև տարբերակը:

Ձեր կյանքը, գործը դարձրեք այնպիսին, որ ոչ միայն մարդիկ ձեզ մատնացույց անեն, այլ նաև ձեր ուժը, օրինակը շատերի համար դառնա նպատակ (22):

Այդ միջոցները ոչ միայն բաղմամբիվ են, այլ նաև բազմազան (28,70):

Ոչ միայն չէր լսի ինձ, այլ նաև կարող էր վիրավորաբար հասցնել միջամտությանս համար (24,74):

Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, ոչ միայն... այլ նաև-ը թե՛ գործածությունը, թե՛ նշանակությունը նույնական է ոչ միայն... այլև-ի հետ, միայն այն տարբերությունը, որ հավելական-սաստկական իմաստն ավելի մեղմ է արտահայտում: Թերևս այդ հարցում էլ դեր է խաղում այն հանգամանքը, որ այլև-ը զուտ հավելական շաղկապ է, իսկ այլ նաև-ը հավելական իմաստի հետ պահպանում է ներհակական նշանակությունը:

Ի դեպ, ներհակական հարաբերության և հավելական իմաստի համատեղ գործածությունն ավելի ակնառու է ոչ միայն... այլ շաղկապի դեպքում:

Աստծու կողմից իրեն շնորհված ամեն բան տրված է ոչ միայն իրեն, այլ իր միջոցով՝ ողջ մարդկությանը (21,487):

Օրինորդը ոչ միայն գեղեցիկ հայերեն էր խոսում, այլ բավական մշակված լեզվով կարողանում էր գրել և թարգմանել (13,324):

Ես զոհել եմ քեզ, սիրելի Ալմաստ, ոչ միայն իմ սիրտը, այլ իմ կյանքը և իմ ձեռքը (13,487):

Բերված նախադասություններում բաղադրիչների միջև նկատելի է ներհակական հարաբերությունը, որը պայմանավորված է այլ ներհակական շաղկապի արտահայտած իմաստով: Մյուս կողմից էլ ոչ մի-

այն-ի և նախադասութիւնների ընդհանուր իմաստի շնորհիվ առկա է նաև հավելական հարաբերութիւնը, որը քերականորեն ամբողջական դրսևորում չի ստացել: Կարծես թե պարզապես զեղչված է ոչ միայն... այլ նաև շաղկապի երկրորդ՝ հավելում արտահայտող եզրը (նաև) ու մնացել է միայն ներհակական այլ շաղկապը, այդ պատճառով էլ նախադասութիւնների բաղադրիչների հարաբերութիւնը երկակի բնույթ է ստացել: Ասվածն ավելի համոզիչ կլինի, եթե վերականգնենք ենթադրովոր զեղչված եզրը:

Հմմտ. Ես զոհել եմ քեզ, սիրելի Ալմաստ, ոչ միայն իմ սիրտը, այլ նաև իմ կյանքը...

Նույն ձևով բաղադրիչների միջև երկակի հարաբերութիւն է դիտվում նաև, երբ նրանք կապակցված են լինում ոչ քե... այլև շաղկապով:

Նա ոչ թե հորը, այլև մի ափութի անգամ չէր կարող սպանել (2,146):

Ես պատրաստ եմ համբուրել ոչ թե ձեր ձեռքը, այլև ձեր հոգաբարձու (13, 315):

Ինչպես դժվար չէ նկատել, եթե ոչ միայն... այլ-ի դեպքում ընդհանուր կառուցվածքը հավելական է և ներհակական հարաբերութիւնը դրսևորվում է պարզապես զուգադրական շաղկապի հավելում արտահայտող եզրի՝ նաև-ի զեղչման պատճառով, ապա ոչ քե... այլև-ի դեպքում ընդհանուր կառուցվածքը ներհակական է և հավելական հարաբերութիւնը դրսևորվում է պարզապես հակադրութիւն արտահայտող զուգադրական շաղկապի երկրորդ եզրը (այլ) հավելում արտահայտող շաղկապով (այլև) փոխանակվելու պատճառով:

Ոչ միայն... այլև հավելական զուգադրական շաղկապը կարող է ունենալ նաև այլ տարբերակներ: Դրանք առաջանում են շնորհիվ աչք բանի, որ զուգադրական շաղկապի երկրորդ եզրը կամ զեղչվում է, կամ էլ փոխարինվում է հավելում արտահայտող որևէ այլ շաղկապով: Այս ճանապարհով մի դեպքում ստացվում է ոչ միայն... և տարբերակը.

Յուրաքանչյուր մարդու մաղթում է քաջաճողջութիւն, Եվ ոչ միայն մարդուն. նույնը նա ցանկանում է և թռչունին, և ամպերին, և անձրևին, և հողին (ԳԹ):

Մի դեպքում կարող է ստացվել ոչ միայն... նաև տարբերակը.

Նա այստեղից տեսել է ոչ միայն Կարմրավորը, ծիրանավորը. ինձ թվում է նաև տեսել է նաև շաա բան (7,202):

Մի այլ դեպքում գործ ենք ունենում ոչ միայն... էլ տարբերակի հետ.

Ոչ միայն հորս դրությունն է, որ նրան տանջում է. Գրիգորի դրությունն էլ պակաս մտատանջության առարկա չէ (24,31):

Իհարկե, թվարկած տարբերակների մասին չի կարելի խոսել որպես հաստատուն, կուռ կառուցվածքի զուգադրական շաղկապների: Դրանք ավելի շուտ շաղկապների ազատ զուգորդումներ են, ազատ կապակցություններ:

Սակայն հենց այս հանգամանքն էլ (այսինքն զուգադրական շաղկապի երկրորդ եզրի զեղչումը կամ այլ շաղկապով փոխարինումը) հնարավորություն է տալիս միացնելու ոչ միայն նույն նախադասության բաղադրիչները, այլև կապակցելու առանձին, ինքնուրույն նախադասություններ:

Աննետայի համար ծանր էր ոչ միայն Սիլվիայից բաժանվելը՝ նա կապվել էր փոփոխիկ Օդետային (10,388):

Եվրոպացիների հարստանալու անզուսպ ձգտումը խլեց հարյուր հազարավոր կոնգոցիների ոչ միայն ձեռքերը, Բեակչուքյան ավելի քան կեսը դատապարտվեց ոչնչացման (523,222):

Ոչ միայն լավ օրինակն է ազդեցություն գործում, վատ օրինակն էլ է ազդում (13,123):

Բայց այսպիսի կիրառությունները, ինչքան էլ շատ լինեն դրանք, չեն ժխտում այն փաստը, որ ոչ միայն... այլև զուգադրական շաղկապը հիմնականում հանդես է գալիս նույն նախադասության կազմում ն կապակցում նրա բաղադրիչները, քանի որ դրանք ոչ թե անմիջաբար ոչ միայն... այլև-ին, այլ դրա մոտավոր տարբերակներին վերաբերող կիրառություններ են:

Ինչպես... այնպես էլ շաղկապը.— Հավելում արտահայտող մյուս հիմնական շաղկապն է: Սրանով միացած կապակցությունները ցույց են տալիս փաստերի, իրողությունների սովորական հավելում:

Ինչպես մատաղ աղջիկը ղգվում է սիրեկանին, այնպես էլ վարդը իր շրթներն է բանում առավոտյան հովիկին (26,72):

Ինչպես ալիքների ոչ մի ափակոծում չի կարող պղտորել ծովի ջրերի նույնիսկ չնչին մասը, այնպես էլ Մարիաննայի հոգում չէր կարող անէանալ սերը (4,42):

Ինչպես արծիվն էր ճախրում բարձր եթերում, այնպես էլ ժիրայրն էր ճախրում երևակայության ոլորտում (36,9):

Այս շաղկապին միանգամայն համարժեք է ինչպես... այնպես և շաղկապը, այն տարբերությամբ միայն, որ վերջինս հատուկ չէ ժողովրդախոսակցական լեզվին, գրքային բնույթ ունի և կարելի է ասել՝ նախորդի գրքային տարբերակն է:

Փողոցները զարմանալիորեն հարմար էին ինչպես սիրային, այնպես և ռեալին գործերի համար (30,22):

Ուրեմն ինչպես այս կատվի, այնպես էլ իր աղջկա հետ ինքը ոչ մի առնչություն չունի (12,55):

Ինչպես... այնպես էլ շաղկապն ունի մի շարք տարբերակներ, որոնք առաջանում են մի կողմից ինչպես, այնպես բառերը համանման այլ բառերով փոխանակվելու, մյուս կողմից և, էլ, հավելական շաղկապների հետ առանձին-առանձին զուգորդվելու շնորհիվ Այդպիսի տարբերակ է ինչպես... նույնպես էլ (և) շաղկապը:

Ինչպես տունն է հաստատ կառուցվում քար քարի վրա գրվելով, նույնպես էլ աղան կայուն բնավորություն ձեռք բերեց (24):

Շատ է տարածված նաև ինչպես... այդպես էլ (և) տարբերակը, ինչպես երկինքն է մաքրվում սև թուխպերից, այդպես և տխրությունն ու մռայլությունը տեղի տվեցին (39,9,75):

Ինչպես որ ծովին ծածկոց, երկնքին սյուն չես գտնի, այդպես էլ աշխարհում առանց ցավի մարդ չես գտնի (16,50):

Երբեմն զուգադրական շաղկապի երկրորդ եզրի այնպես, այդպես, նույնպես բառերի զեղչումով մի դեպքում ստացվում է ինչպես... էլ տարբերակը:

Ինչպես ամեն մի իրեն հարգող գերդաստան, ֆորսայթներն էլ ունեին ներքին մի շուկա (12,73):

Մի այլ դեպքում առաջանում է ինչպես... և տարբերակը:

Ինչպես Տալվորիկի շատ մասերում, Հոսնուտ գյուղի շրջակայում ևս երկաթաճանֆի շատ պաշարներ կային (34,38):

Ինչպես շատ լոնդոնցիների, Սոմզի համար ևս անթերիությունը սեփական մաշկի նման հարսւզաա մի բան էր (12,92):

Պետք է ավելացնել նաև, որ եթե ոչ միայն... այլև շաղկապի որոշ տարբերակներ կարող են կապակցել առանձին, ինքնուրույն նախադասություններ, ապա ինչպես... այնպես էլ շաղկապն իր բոլոր տարբերակներով բացառապես հանդես է գալիս նույն նախադասության կազմում՝ որպես բաղադրիչների կապակցման միջոց:

* * *

Մինչև այժմ քննվեցին զուտ հավելական շաղկապները, որոնց հիմնական գործառությունը լեզվում հավելական հարաբերությունն արտահայտելն է: Սակայն, ինչպես արդեն ասվել է, հավելական հարաբերությունը կարող է դրսևորվել նաև լեզվական այլ միջոցներով: Որո՞նք են դրանք և ինչպե՞ս են հանդես գալիս որպես հավելական կապակցությունների միացման միջոցներ:

Ամենից առաջ պետք է առանձնացնել շաղկապական այն կապակցությունները, որոնք զուտ հավելական շաղկապներ չեն, բայց ունեն

հավելական շաղկապի արժեք և ազատորեն գործածվում են այդ նշանակությամբ:

Դրանց շարքին պետք է դասել ինչքան (որքան)... այնքան (նույնքան) էլ (և) շաղկապային կապակցությունն իր տարբերակներով: Եթե ինչքան (որքան)... այնքան (նույնքան) շաղկապային արժեք ունեցող զուգագրությունը չի դրսևորում հավելական հարաբերություն, ապա դրան միացած և, էլ, ևս հավելական շաղկապների պատճառով այն ձեռք է բերում հավելական իմաստ՝ նմանվելով ինչպես... նույնպես էլ շաղկապին: Օրինակներ:

Դու որքան գեղեցիկ ես իմ կարծիքով, այնքան ևս խելացի աղջիկ պիտի լինես (13,523):

Բոպեն ժանր էր, անշուշտ, որքան նրա, նույնքան և ինձ ճամար (24,113):

Ինչքան ձեր բարեկամն եմ, նույնքան էլ Օդետի (6,43):

Բերված օրինակներում չափ ու քանակի տեսակետից համեմատության երանգին զուգակցվել է նաև հավելական նշանակությունը՝ շնորհիվ ևս, էլ, և հավելական շաղկապների:

Նոր փաստերի, իրողությունների հավելում կարող է կատարվել նաև ապա և հարադրությամբ, որը գործառությամբ շատ նման է նաև շաղկապին, բայց հավելական իմաստի հետ միասին այն ցույց է տալիս հաջորդականություն: Ինչպես.

Շահին ու պալատականներին զարմացրել էին ոչ միայն աշուղներն ու նվագաժողովները, այլև Մելիք Իսրայելը իր փայլուն ճառերով, որ խելով էին ու ճամարձակ: Ապա և իր պարերով, սրամտություններով, վարակիչ ծիծաղով... (19,191):

...Սրբապղծություններ, ավարառություններ, ճնշումներ: Ապա և գանակածություններ, սպանություններ, գերեվարություն և նման ամեն տեսակի բաներ (19,112):

Ինչպես տեսնում ենք, ապա և-ով միանում են այնպիսի փաստեր, որոնք իրենց կարևորությամբ դիջում են նախորդ մասում ասվածին: Դրանք հավելվում են որպես լրացուցիչ տեղեկություններ:

Ընդ (ըստ) որում շաղկապի միշտով կատարվում է հավելում՝ ճշգրտումով, ասվածի վերաբերյալ որևէ նոր մանրամասնի, տվյալի հաղորդումով:

Ոչ մի պատանի չի ստացել այդքան արտասովոր կրթություն. ընդ որում այդ գործն ինքն էր անձամբ ղեկավարում (21,443):

Դա իր սեփական խոզի միսն է, ըստ որում տանը ապխտած միսը (21,386):

Սկսվեց զրույցը: Ընդ որում գրույցն ստիպված շարունակում էր միայն ինքը (10,339):

Այս շարքում պետք է դնել նաև համ էլ շաղկապը, որը ժողովրդա-
խոսակցական լեզվում շատ տարածված է որպես հավելական կապակ-
ցությունների միացման միջոց և ոճական նկատառումներով գործած-
վում է նաև գրական լեզվում:

Վիրավորված ոտքը սաստիկ ցավում է, համ էլ հեռվից երևում է
(39,1,76):

Գիշերը, ցրտին շատ չես վաստակի: Համ էլ ձեռքդ ընկածը սառցա-
կալած է լինում, ուտելու համար անպետք (40,8,75):

Թվարկումների ժամանակ Համ էլ շաղկապով սովորաբար միանում
է թվարկվող վերջին բաղադրին:

Համ քամի չի լինի, այ բալամ, համ շրից նեղություն չենք կրի, համ
էլ ավանից հեռու չենք (42,120):

Եկա այնպիսի մի սենյակ, որ համ հեռու էր ուսումնարանից, համ
աղմկալի տեղ, համ էլ ոչ քեյ, ոչ հաշ խոստացան (24,72):

Վերը նշված շաղկապները թերևս պետք է դասել հավելական շաղ-
կապների շարքը, քանի որ ներկա դրությամբ, եթե դեռևս դրանք լիար-
ժեք հավելական շաղկապներ էլ չեն, ապա կիրառությամբ ու իմաստով
միանգամայն մոտենում են նրանց:

* * *

Շաղկապներից բացի հավելական կապակցությունների միացման
միջոցի դեր կարող են կատարել նաև այլ խոսքի մասերը: Օրինակներ.

Աշունը մեզ մոտ սքանչելի է: Սփանջիլի իր գույներով, քերվով,
շոայլությամբ (ՍՀ):

Մեծ, թե փոքր գիրք էին կարգում: Կարգում էին լարված ու կենտ-
րոնացած (11,294):

Առաջին օրինակում կապակցման միջոց է ածականը, երկրորդում՝
բայը: Սակայն ինչպես նկատվում է, այստեղ մեծ դեր է խաղում կերկ-
նությունը: Իսկ կրկնությամբ հավելական կապակցություններ կարող են
կազմել գրեթե բոլոր խոսքի մասերը և այդպիսի կիրառությունների մա-
սին հարկ չկա մանրամասն խոսելու: Մեզ հետաքրքրում են այնպիսի
խոսքի մասերն ու լեզվական միջոցները, որոնք հավելական կապակ-
ցություն են կազմում առանց կրկնության և առանձին վերցրած էլ ունեն
հավելում, ճշգրտում կատարելու հատկություն:

Այս առումով նախ պետք է առանձնացնել որոշ դերանուններ:
Դրանցից ամենաակտիվը ռհ հարաբերական դերանունն է, որն ինչպես
ուղիղ, այնպես էլ թեքված ձևերով հանդես է գալիս հավելական կա-
պակցությունների հետ:

Տխուր էր Արփենը, որից ավելի գեղեցիկ էր երևում (14,53)։

Հնկեր լեյտենանտ շի մնացել, մնացել է մի մարդ, որ գետինն է մտնում։ Որի աղջիկը գնում է երաժշտական դպրոց։ Որի տղան շախմատ է ուսումնասիրում (22,61)։

Ով, ովքեր հարաբերական դերանունները նույնպես կարող են գործածվել որպես հավելական կապակցությունների միացման միջոցներ։

Հանցագործներ ենք... Բոլորս... Ովքեր վայելում են երկաբառե երիտասարդության հմայքները (3,49)։

Հավելական կապակցությունների հետ հաճախ են հանդիպում նաև որոշ ցուցական դերանուններ (դա, այդպես և այլն)։ Օրինակներ.

Դյուրին մենակ գնաց ներս. այդպես էր կարգադրել հրամանատարը (17,103)։

Սի հոգի միայն տխուր էր այդ տան մեջ. դա էր օրիորդ Հովսիսմեն (13,549)։

Այս շարքում պիտի դասել նաև որպես-ի հավելական իմաստով կիրառությունները։

Յից ես հանում ամեն գլուղից տաս հոգի։ Զոկել պետք չէ։ Որպես պատիժ, որ խրատվեմ (19,69)։

Բնակիչներին շենքից հանում են, Որպես նախագգուշական միջոց (35,315)։

Ժամանակակից հայերենում բավական շատ են և որոշ մակերայական ձևերով ու եղանակավորող բառերով միացած հավելական կապակցությունները։ Որպես միացման միջոց կարող է հանդես գալ նույնիսկ-ը, որը խոսքին տալիս է որոշակի շեշտվածություն, սաստկական երանգ։

Մեր կոմիտեն բողոքի բաղում հեռագրեր է ստացել, նույնիսկ հայտնի պետական գործիչներից (11,300)։

Որքան երջանկություն և ուրախություն կար այդ կնոջ ձայնի մեջ, աչքերում, նույնիսկ ատենը ողորդող արցունքի շիթերում (4,38)։

Անգամ, մինչև անգամ ձևերը նույնպես արտահայտում են սահմանափակում, առանձնացում։ Դրանցով միացած կապակցություններն ունենում են անսպասելիության, անհավատալիության նշանակություն։

Ահաբեկել էր բազմաթիվ միջոցներով։ Մինչև անգամ կյանքին վերջ տալու հայտարարությամբ (39,12,74)։

Ոչ մի վերքի հետք։ Մինչև անգամ հանկուտուբ չկար (2,170)։ Պառկած էի շորերով. անգամ կռիկներս հագիս էր (24,88)։

Որոշ միջանկյալ բառեր նույնպես, գործածվելով հավելական կապակցությունների հետ, հանդես են գալիս որպես դրանց միացման միջոցներ։ Ինչպես.

Մի սենյակ լիքը երաժշտություն էր, Իմարկե, նաև հայկական (7,79)։

Ակնհայտ է դառնում սուր միտքը, հատող լեզուն, Ի միջի այլոց, հումորով շաղախված ու մատուցված (38,11,74)։

Հենց այստեղից էլ՝ Նադիմից, գազը հասավ Մոսկվա, Անշուշտ, ոչ անմիջապես ֆաղափից (40,9,75)։

Երբեմն որպես միջանկյալ բառ հանդես է գալիս ասեմք բայաձևը՝ կատարելով միացման միջոցի դեր։

Դու թատերական նկարիչ չես, գու դերասան ես։ Ասեմք, մեմակ դու չէ, քո հայրն էլ է դերասան, մայրն էլ... (ԳԹ)։

Կարենին էլ երևի չեմ տեսնի։ Ասեմք, սրբագրիչ է, աշխատում է տպարանում, կգնամ, կգտնեմ (7,40)։

Այստեղ պետք է խոսել նաև ի դեպ, հա բառերով հավելական կապակցությունների մասին։ Ընդ որում, ի դեպ-ի միջոցով հաղորդվում է որևէ նոր մանրամասն, լրացուցիչ տեղեկություն, կատարվում է ասվածի ճշգրտում։

Կորուկենկոն կարդում է երիտասարդ Գորկու ձեռագիրը, Ի դեպ, դեռևս ոչ թե Գորկու, այլ անհայտ Ալեքսեյ Պեշկովի (29,88)։

Իսկ հա-ով միանալու դեպքում կապակցության մեջ առկա է լինում նաև հանկարծակիության, անսպասելիության գաղափարը։

Մնացածների համար գլուխ չեն ցավացնում։ Հա, մեր գեղականի խասյաթն էլ կտրվի... (36,17)։

Այսպես, ուրեմն, ի՞նչ էի պատմում... Հա, կնկա մասին (40,9,75)։

Բառերի մի շարք ազատ կապակցություններ նույնպես հանդես են գալիս որպես միացման միջոցներ, Ինչպես.

Տեսավ նկարը, Ավելի ճիշտ տեսավ ինքն իրեն, երբ 14 էր (3,73)։

Չէինք շտապում։ Ավելի շուտ ընկերս չէր շտապում (40,9,75)։

Ինչ ուզում է լինի, թեկուզ չընդունվեմ։ Ճիշտն ասած, թվում է, որ կընդունվեմ (7,36)։

Այս կարգի կապակցություններն ամենից առաջ ունեն ճշգրտելու, մասնավորում կատարելու հատկություն։

Հավելական պետք է համարել նաև բաղադրիչների այնպիսի կապակցումը, որն իրականացվում է՝ մի քան բառամիացությամբ, որը մի կողմից ամբողջացնում է նախորդ ասվածը, ձևականորեն փոխարինում նրան, մյուս կողմից հանդես է գալիս որպես հաջորդ եզրը միացնելու միջոց։

Երբեմն էդիտն ընկերակցում էր ինձ, մի քան, որ մեծապես բարձրացնում էր հեղինակությունս կանանց մոտ (32,197)։

Միայն տարեթվերն են ճշգրիտ, մի քան, որ բոլորովին էլ կարևոր չէ։ Եվ, անշուշտ՝ դարը, մի քան, որ շատ կարևոր է (11,6)։

* * *

Ինչպես տեսնում ենք, շաղկապավոր հավելական կապակցությունները ոչ միայն լայնորեն են տարածված ժամանակակից հայոց լեզվում, այլև բազմազան ու բազմաբնույթ են իրենց արտահայտած հարաբերություններով, ունեն հարուստ կիրառություն ու տարբեր դրսևորումներ, Բազմազան են նաև դրանց միացման միջոցները: Որպես այդպիսիք կարող են հանդես գալ թե՛ համադասական, թե՛ ստորադասական, թե՛ զուտ հավելական շաղկապները, ինչպես նաև լեզվաքերականական մի շարք այլ միջոցներ:

Իհարկե, դիտարկված կիրառությունները չեն սպառում շաղկապավոր հավելական կապակցությունների և նրանց միացման միջոցների ողջ բազմազանությունը: Սակայն բերված փաստերն էլ բավական են ժամանակակից հայերենում շաղկապավոր հավելական կապակցությունների գործուն լինելը հաստատելու համար:

Գ. Հավելական կապակցությունների դասակարգումն ըստ շարանյութական պաշտոնի

Այս սկզբունքով հավելական կապակցությունները դասակարգելիս չաշվի է առնվում դրանց կատարած շարահյուսական պաշտոնը ընդհանուր կառուցում, այսինքն այն հանգամանքը, թե հավելվող կապակցությունը ենթակա է, ստորոգյալ, թե երկրորդական որևէ անդամ, անկախ նրանից՝ այն արտահայտված է բառով, բառակապակցությամբ, թե ամբողջական նախադասությամբ: Բացի այդ, դրանց պաշտոնը որոշելու համար նկատի է առնվում հիմնականում դրանց բնութագրական մասը:

Ըստ այդմ էլ կարելի է առանձնացնել երկու հիմնական տեսակ.

1. հավելական կապակցություններ, որոնք գլխավոր անդամի դեր են կատարում (ենթակայի կամ ստորոգյալի),

2. հավելական կապակցություններ, որոնք հանդես են գալիս երկրորդական անդամի պաշտոնով (խնդիր, պարագա, որոշիչ և այլն):

Նախ քննենք գլխավոր անդամների շարահյուսական դեր կատարող հավելական կապակցությունները:

Ենթակա հավելական կապակցություն.— Հավելվող մասում կարող է արտահայտված լինել միայն ենթական:

Բաժականճառ ուզում էին ասել ամենքը, ճույնիսկ՝ կանայք (7,250), Գորիսեցիք էլ էին մատաղ անում, մինչև անգամ Լալազարանց Հերսելյան (20,185):

Ծրբեմն ենթակայի հետ միասին լինում են նաև նրա լրացումները:

Սով ու սարսափ տեսած մարդկանց աչքերի մեջ երջանկություն կար. քայց և խոր հոգնածություն (32,85):

նապաստակի միսը կերան ոչ միայն Արմենը, ոչ միայն հաշվապահը, այլև գազանանոցի բոլոր գազանները (11,223)։

Կար մի կարոտ միայն։

Եվ անաբատ մի սիրտ։ Եվ մի ուղեղ՝

Դեռ անապակ, դեռ ջինջ, դեռ մաքուր (37,124)։

Բազմակի ենթակաների տարանջատումը, առանձնացումը հաճախ դառնում է ենթակա հավելական կապակցության առաջացման պատճառ։

Հայարությունը թույլ չէր տալիս նրան այդ անելու։ Եվ անվիճելի իրավացիությունը (10,80)։

Անտառում արջեր կան, վարազներ էլ, բորենիներ էլ (14,45)։

Դեմքի վրա պարզորոշ նկատվում էր դժգոհությունը։ Նայելիս վրդավունքի արտահայտությունը (39,12,74)։

Համեմատաբար քիչ են այնպիսի կիրառությունները, երբ հավելվող կապակցությունը դրսևորվում է նախորդ մասի հիմնական, չարտահայտված ենթակայով։ Նման դեպքերում միացող մասը իմաստային մեծ շեղվածություն է ստանում և վերականգնում ու ձևավորում է նախորդ արտահայտությունը ինչպես բառական, այնպես էլ քերականական ամբողջականացման տեսակետից։

Ակամա ոտքի կանգնեցին։ Եվ պաշտպանողները, և՛ չպաշտպանողները (39,7,74)։

Ստորագյալ հավելական կապակցություն.— Ժամանակակից հայերենում սրանք ավելի հաճախ են հանդիպում, քան ենթակա հավելական կապակցությունները։ Սրանք նույնպես կարող են կազմված լինել միայն ստորոգյալից։

Կախվել էր Իշխանի գոտուց ու ճոճվում էր։ Ու շողում, շողշողում էր (22,34)։

Այսօր նա գտնվում էր անծանոթ թաղամասում։ Մտազրաղ էլ էր (35,253)։

Նա իմ տատը չէր։ Ազգական էլ չէր (4,81)։

Ստորոգյալի հետ միասին հաճախ կարող են հանդես գալ նաև նրա լրացումները։

Եվ մարդ ուզում էր անառակ ու գեղեցիկ լինելու, հաբեր ու ծիծաղելու։ Ձեռքերը կոնֆերին կանթած ծաղեր (22,148)։

Մեր նախագահը շատ է ծերացել արդեն, չեմ կարողանում նրան բան հասկացնել։ Եվ այնքան էլ կամակոր է (12,205)։

Հավելվող կապակցությունը կարող է արտահայտվել նաև բազմակի ստորոգյալներով։

Շատ մտախոհ էր, շատ։ Եվ մռայլ էր, բարկացած (17,150)։

նազիկը հալալ կաթնակեր, խոնարհ, նամուսով հարս կլինի: Եվ սիրուն է: Խնչն է պակաս: Եվ աշխատասեր է (42,71):

Տիրուհիս ոչ միայն շքարկացավ, այլև կարծես գոն մեաց, մինչև անգամ ինձ շոյեց (30,58):

Ավելացնենք նաև, որ ստորագյալ հավելական կապակցությունը կարող է դրսևորվել ինչպես պարզ, այնպես էլ բաղադրյալ ստորոգյալի միջոցով, որ հավելվող կապակցության ստորոգյալը իր ժամանակային ձևով կարող է համընկնել հիմնական արտահայտության ստորոգյալի հետ (այսինքն՝ ցույց տալ միաժամանակություն) և կարող է արտահայտվել այլ ժամանակային ձևով (այսինքն՝ ցույց տալ տարժամանակություն), հատկություններ, որոնք պարզ երևում են վերը բերված օրինակներից:

* * *

Հստ շարահյուսական պաշտոնի դասակարգումը կատարելիս, ինչպես տեսանք, առանձնանում էին նաև այնպիսի հավելական կապակցությունները, որոնք կատարում էին նախադասության երկրորդական անգամի դեր: Նախ ասենք, որ այդպիսի կապակցություններն անհամեմատ ավելի շատ կիրառություններ ունեն և ընդգրկում են գործածության ավելի լայն շրջանակներ, քան ենթակա և ստորոգյալ հավելական կապակցությունները:

Նախադասության երկրորդական անգամի պաշտոն կատարող կապակցությունները կարող են լինել թե՛ անվանական անգամի լրացում (որոշիչ, հատկացուցիչ, բացահայտիչ), թե՛ բայական անգամի լրացում (խնդիր, պարագա):

Խոսենք դրանց մասին:

1. Հավելվող կապակցությունը կարող է կատարել որոշիչ պաշտոն: Հեծանիվներ էին անցնում: Առանց հեծանվորդների: Դեղին գույնի, երկաթալույն, ձիգ (11,178):

Հիմա Բեթհոլենով էր տարված: Ֆյուրտվոգլերի կատարմամբ (32,186):

Կովի վայրը գետն էր: Հին հանապարհի տակով անցնող գետը (20,237):

Շատ շահասեր մարդ են բժիշկները: մանավանդ հայ բժիշկները (25,177):

Կյանքը դարձավ հավերժական մի փնտրում:

Մուր, անենթեք, տաօրինակ կյանքը մեր (37,14):

2. Հավելվող կապակցությունը կարող է լինել հատկացուցիչ:

Եվ արդեն տանն էր: Իրենց տանը: Իրենց օջախում (40,9,75):

Բայց սա էլ արյուն թափել է նշանակում, այն էլ արյունակցի արյուն: Հայրերի արյուն (19,83):

3. Հավելական կապակցությամբ կարող է արտահայտվել նաև բացահայտիչը:

Կնիկդ ինձ ատելով ատում է, ինձ, կռիվսկի ռեգիստրատորիս (25,494):

Դրանով արդ սպանե՞լ կլինի,— ասաց Գևորգը՝ դասատուն,— էդ մահակով (22,130):

Ձեզ եմ դիմում, կապուտանցի այրեր, Դիմում եմ ես: Կարճիկ Մաշու (3,74):

Բերված օրինակներում շատ պարզ երևում է այն տարբերությունը, որ կա սովորական բացահայտիչի և հավելական կապակցությամբ արտահայտված բացահայտիչի միջև: Սովորական բացահայտիչը դրվում է բացահայտյալից անմիջապես հետո և տրոհվում բուժով, մինչդեռ երկրորդ դեպքում բացահայտիչն առանձնացվում է բացահայտյալից, իսկ բացահայտումը կատարվում է հավելական երանգով:

Հմմտ.— Կնիկդ ինձ՝ կռիվսկի ռեգիստրատորիս, ատում է:

Դրանով էդ մահակով, արդ սպանե՞լ կլինի:

Մասնական բացահայտիչը նույնպես երբեմն առանձնանում է՝ դառնալով հավելում:

Ուղարկեցին մեզ, իբրև անբաժան օգնականների (39,12,74):

Հարձակվեցին ինձ վրա: Ուրպես օրենքի ներկայացուցչի (11,266):

4. Ժամանակակից հայոց լեզվում բավական տարածված են նաև խնդրի պաշտոն կատարող հավելական կապակցությունները: Դրանք մի դեպքում կարող են արտահայտվել ռալիդ խնդրով:

Ես իմ ուրախություններն ու հույզերն եմ շարում, նաև արցունքներ (7,265):

Արտասուքի այգ շիթերն այրում էին ոչ միայն այտերը, այլև սիրտը, դառնացած հոգին (4,37):

Անուղղակի խնդրով դրսևորվելու դեպքում հավելվող կապակցությունը կարող է ցույց տալ վերաբերություն (եւ ծածկում եմ գիրքը, մտածում, Տղայի մասին: Եվ մանավանդ՝ հոր, 7,255), միջոց (հանդիսատեսին պետք է գրավել ոչ թե բառերով, այլ հենց պրոցեսով, Մաքսիմով, խոհերով, չարամայովածի ամբողջ բովանդակությամբ: 40,8,75), անջատում (Ձանձրացել էր այս ամենից, Այս փաշշուկից ու բամբասանքներից: 21,394), հանգում, մատուցում (վերջում պարգևներ հանձնեցին, Նախ աշխատանքի վեմերաններին, ապա առաջավոր երիտասարդներին: Մետ.) և այլն:

5. Հավելական կապակցությունները հաճախ են հանդես գալիս նաև որպես պարագաներ: Եվ ինչքան բազմազան են պարագաները, այնքան էլ բազմազան են դրանց պաշտոնը կատարող կապակցությունները թե՛

իրենց բնութիւնը և թե՛ կիրառութեամբ: Ըստ այդմ էլ հավելվող մասը կարող է լինել ձևի պարագա:

Եվ հեկեկաց, Ուրախ ու հուսանատ, երջանիկ ու վշտաբեկ (4,57): Պարեց, Անվստան ու անհարակ: Ձեռքերի ու ոտքերի պատանական շար- ժումներով (11,281):

Պատրաստ են լուրը քննարկելու: Եվ մեծ սիրով (12,102):

Կարող է լինել ժամանակի պարագա:

Ես արգեն մենակ եմ: Կեսօրից (3,14):

Մրգահյութից նա մի կում էր արել միայն, այն էլ գրեթե երեք ժամ առաջ (3,7):

Պարագոքսալ է թվում այդ զուգակցությունը, բայց կա, գոյություն ունի: Շուրջ կես դար (38,11,74):

Հավելվող մասը կարող է կատարել նաև տեղի պարագայի պաշտոն:

Ես էլ էի ննջել: Հենց նստած տեղս (3,143):

Խնշ խարդախություն կարող էր լինել անմեղ թռչունների սիրային պայքարում, այն էլ օդում (2,195):

Երբ գնացին թեյի կանչելու այգում չէր: Գումում էլ չէր (22,157):

Որպես պարագա հանդես եկող հավելական կապակցությունը կա- րող է ցույց տալ նաև միասնություն (Ես մի փոքր գործ ունեմ ձեր ըն- կերող հետ: Ձեզ հետ էլ: 3,43), պայման 0, ինչպիսի հաճույք կստա- նա... Եթե այլանդակի նրան: Վերավարի նրա պատիվը: 10,551), նպա- տակ (Իսկ հիմա ես ձեր աչքերի լույսը կհանեմ, որ դուք ապրեք ու տանջվեք: Ու խառնակիչները տեսնեն, թե ինչպես եմ խաբխափում: 19,38) և այլն:

Վերը շարադրվածից և բերված օրինակներից պարզորոշ երևում է, որ ժամանակակից հայերենում հավելական կապակցություններն օժտ- ված են շարահյուսական պաշտոն ստանալու հատկությամբ: Եվ որպես այդպիսիք, նրանք միանգամայն ազատորեն կարող են կատարել թե՛ նախադասության գլխավոր անդամների պաշտոն, և թե՛ հանդես գալ երկրորդական անդամների պաշտոնով:

Դ. Հավելված: Կապակցությունների դասակարգումն ըստ առաջնայած իմաստի և դրանք շարանյութական ճարտարության

Իմաստային տեսակետից որպես հավելում հանդես գալը, հավելա- կան հարաբերություն արտահայտելը հավելական կապակցությունների իմաստային ընդհանուր հատկանիշն է: Սակայն ըստ արտահայտած իմաստի և հարաբերության դրանց դասակարգումը կատարելիս այս ընդհանուր առանձնահատկությունը պետք է դիտարկել երկու տարբեր կողմերից:

1. Մի դեպքում պետք է հաշվի առնել այդ հավելման բնույթը, այսինքն՝ թե ինչ է իրենից ներկայացնում հավելվող մասը, այն բովանդակում է լրացուցիչ միտք, փաստ, մանրամասն, կարևոր տեղեկություն է հաղորդում, թե՞ կատարվում է ասվածի գնահատությունը, արտահայտվում է վերաբերմունք, կատարվում է ընդհանրացում:

Ըստ այս մոտեցման տարբերակվում են.

Ա. լրացուցիչ միտք, իրողություն, մանրամասն հաղորդող կամ ճշգրտում կատարող հավելական կապակցություններ:

Տե՞ր ես մինչև ի մահ: Հնադա՞նդ ես մինչև ի մահ: Դժբախտությամբ դեպքում, վառճանփի, հիվանդության: Թշվառության ու ձախորդության: Աղետի ու ախտի (11,108):

Ձենքերը հանձնեցին գաղթող խմբերում գտնվող երիտասարդներին: Տասը մաուզեր (17,87):

Սրանք մեր գորգուղիներն են: Իչևանի արտադրանքը (39,1,75):

Բ. կարևոր տեղեկություններ բովանդակող, կարևոր հանգամանքներ բացահայտող հավելական կապակցություններ:

Կապույտ արևով կալանավորը միայն մի ձգտում ուներ: Եվ աղստությունն էր դա (33,151):

Նա մենակ է հիմա: Եվ մենակ է հենց իր մեղքով (3,9):

Հեռվից ճանաչում եմ նրան, ճանաչում եմ փայլածփից: Ձեռքը գտնու վրա պահելու սովորությունից (27,10):

Գ. վերաբերմունք, գնահատություն արտահայտող հավելական կապակցություններ:

Այլևս չէր տներում, ոչ էլ օրորվում էր, և դա ինձ ուրախացրեց (38,11,74):

Գյուղի վրա իջնում էին այծերի ու ոչխարների հոտերը: Եվ ինչ աշխույժ աղմուկով, ինչպիսի զվարթությամբ (20,131):

Նա կոլեկցիոներ էր և խրախճանքի սիրահար: Երկուսն էլ թանկ հաճույքներ (6,75):

Դ. ընդհանրացում, ամփոփում կատարող հավելական կապակցություններ:

Ես էլ ասում եմ ինչո՞ւ է հնձածներս քիչ: Պավլեն չկա. այ թե ինչու է քիչ (22,87):

Գնացել է: Շուռ է եկել ու ղնացել: Սովորական մի բան: Անտառբերություն: Եվ, ինչպես ասում են, դարիս հիվանդություն (40,9,75):

2. Մյուս դեպքում պետք է հաշվի առնել հենց հավելվող մասի իմաստային նշանակությունը և միացող կապակցությունների միջև դրսևորված հարաբերությունը:

Այսպիսի մոտեցմամբ էլ մի կողմից կունենանք համադասություն

կամ ստորադասություն արտահայտող հավելական կապակցություններ,
 Եվ կհարցնեմ ձեր որպիսությունը, նաև ինձ բարի ճիշդաց... (հա-
 մադասություն), (20,243):

Դժգոհ չեմ: Թեկուզ և կտրվեցիր ընդունելության ֆենություններից
 (ստորադասություն), (42,66):

Մյուս կողմից էլ կարող ենք առանձնացնել համեմատություն (Ինչ-
 պես որ խոսում ես, այնպես էլ պիտի գրես, էլի: Ն.), պայման (Բարձ-
 րաձայն կկարդաս այն, ինչ ես հիմա կգրեմ: Միայն լսելի ու պարզ:
 23,29), պատճառ (Սրճարանը տեղավորված է փողոցի մակերեսին հա-
 վասար, և դրանից էլ այստեղից վատ եմ տեսնում հրապարակը: 27,4),
 նպատակ (Ստիպված է ինքը գնալու: Որ անձամբ տեսնի: 10,108), ձև
 (Եվ պատմեց այդ ժերացած կինը: Առանց արցունքների, աչքերում՝ ան-
 տարբերություն: 4,53), տեղ (Տանը չէր: Գրասենյակում էլ չէր: 12,47),
 ժամանակ (Դա էր մեր զբաղմունքը: Ամեն օր: Առավոտից-իրիկուն:
 16,71), չափ ու քանակ (Եվ ինչքան շատ կոտորեցին: Շատ: Երկու մի-
 լիոն: 98) և այլն ցույց տվող հավելական կապակցություններ:

* * *

Այսպիսով, հավելական կապակցությունների դասակարգումը կա-
 տարվեց ըստ կառուցվածքի, ըստ հիմնական մտքին միանալու միջո-
 ցի, ըստ շարահյուսական պաշտոնի, ըստ արտահայտած իմաստի և հա-
 րաբերության:

Դասակարգման այս սկզբունքների միջև անջրպետ չպետք է դնել:
 Դրանցից յուրաքանչյուրը բնութագրում է հավելական կապակցություն-
 ները որևէ կողմով և ունի ինչպես միայն իրեն հատուկ գծեր, այնպես
 էլ մյուս սկզբունքների հետ շփման ընդհանուր եզրեր, ընդհանուր հատ-
 կանիչներ:

Հավելական կապակցությունների դասակարգումը կատարելիս այս
 սկզբունքները կարելի է կիրառել թե առանձին-առանձին, թե միասնա-
 բար:

Դասակարգման սկզբունքների այսպիսի քանակությունը ընդգրկում
 է հավելական կապակցությունների միացման ձևերին, դրանց շարա-
 հյուսական, կառուցվածքային և իմաստային կողմերին վերաբերող ա-
 ռավել ընդհանուր և բնութագրական հատկանիշները, հատկանիշներ,
 որոնք բավարար ամբողջությամբ ներկայացնում են հավելական կա-
 պակցություններն իրենց բազմազանությամբ, ընդհանրություններով ու
 առանձնահատկություններով:

Հավելական կապակցությունների ոճական արժեքը

Հավելական կապակցությունների ընդհանուր բնութագրության ժամանակ, ինչպես նաև դասակարգում կատարելիս քննվեցին դրանց իմաստային, քերականական—շարահյուսական առանձնահատկությունները: Սակայն միայն այդ առանձնահատկությունների բացահայտմամբ չի սահմանափակվում հավելական կապակցությունների ուսումնասիրությունը: Առաջանալով նախ ժողովրդախոսակցական լեզվում և աստիճանաբար փոխանցվելով նաև գրական լեզվին, դրանք հանդես են բերել իմաստային, քերականական որոշակի յուրահատկություններ և դրանց հետագա զարգացման ընթացքում հարստացել ու բազմացել են ոչ միայն այս յուրահատկությունները՝ դարձնելով դրանց շարահյուսական միավորների կապակցման գործուն տեսակներ, այլև միաժամանակ դրանք ձեռք են բերել ոճական արժեք, ընդարձակվել են դրանց ոճական հնարավորությունները:

Այն հանգամանքը, որ միևնույն միտքը իմաստային տարբեր նրբերանգներով և տարբեր կառուցվածքով կարող է դրսևորվել՝ միայն իմաստային և քերականական հարց չէ: Դա նաև ոճի հետ է կապված: Այսպես.

Իմ ու քո եղբայրը գնացին քաղաք քննություն հանձնելու:

Իմ ու քո եղբայրը գնացին քաղաք, որ քննություն հանձնեն:

Իմ ու քո եղբայրը գնացին քաղաք: Քննությունն ճանձնելու:

Անշուշտ, բերված օրինակների տարբերությունը միայն կառուցվածքային, քերականական կողմը չէ և ոչ էլ միայն այն, որ նույն միտքը մի դեպքում արտահայտված է պարզ կամ բարդ նախադասությամբ, իսկ մյուս դեպքում գործ ունենք հավելական հարաբերության հետ: Այստեղ կարևոր է նաև ոճական կողմը, ոճի ընտրությունը:

Եթե ավելացնենք նաև, որ այս նույն միտքը կարող է արտահայտվել նաև հավելական այլ նրբերանգներով ևս, ինչպես.

Ոչ միայն իմ, այլև քո եղբայրը գնացին քաղաք...

Ինչպես իմ, այնպես էլ քո եղբայրը գնացին քաղաք...

Իմ եղբայրը գնաց քաղաք... Քոնր ևս... և այլն,

ապա ավելի պարզ կդառնա, թե հավելական կապակցությունների ուսումնասիրության համար որքան կարևոր են ոչ միայն իմաստային, քերականական, այլև ոճական առանձնահատկությունները, քանի որ շարահյուսական միավորների կապակցման հավելական տեսակը նաև ոճական յուրահատուկ հնարանք է:

* * *

Բազմազան են հավելական կապակցությունների ոճական կիրառությունները, հարուստ ու տարատեսակ են դրանց ոճական հնարավորությունները: Դրանց ամբողջական, մանրազնին քննությունը նույնիսկ մի առանձին ուսումնասիրության թեմա կարող է լինել:

— հավելական շաղկապների և կապակցությունների, դրանց տարբեր տեսակների ոճական արժեքները,

— դրանց առաջացման և հարստացման ընթացքը,

— դրանց քննությունը՝ լեզվի զարգացման տարրեր փուլերի հետ կապված,

— այդ շաղկապների ու կապակցությունների ոճական տարբեր հնարքների ու հատկանիշների բացահայտումը ըստ լեզվի գործառական տարրեր ոճերի,

— դրանց կողմից լեզվաոճական ընդհանուր գծերի, օրինաչափությունների և իրենց բնորոշ առանձնահատկությունների դրսևորումները և այլն. — ահա հարցեր, որոնք բավականաչափ առատ նյութ կարող են տրամադրել ուսումնասիրության համար: Սակայն մեր նպատակը տվյալ դեպքում այդպիսի ամբողջական քննություն կատարելը չէ: Մենք մտադիր ենք միայն ընդհանուր գծերով նշել հավելական կապակցություններին հատուկ որոշ ոճական կիրառություններ՝ ելնելով լեզվի զարգացման տարբեր շրջանների և լեզվի գործառական տարրեր ոճերի հետ ունեցած նրանց հարաբերությունից:

Հավելական կապակցությունները հայոց լեզվում հանգես են եկել դեռևս հնագույն ժամանակներից: Այդ մասին են վկայում դեռևս հեթանոսական շրջանի բանահյուսությունից մեզ հասած որոշ նմուշներ, որոնք, ավաղ, այնքան քիչ են: Սակայն դրանցում էլ արդեն առկա են հավելական կապակցություններն՝ իրենց ոճական համապատասխան գործառությամբ:

Մասնավորապես, նկատվում է ոճական կրկնությունների միջոցով նոր փաստերի, տվյալների հավելում:

Երկնէր երկին, երկնէր երկիր,

Երկնէր և ծովն ծիւրանի.

Երկն ի ծովուն ունէր և զկաւմբիկն եղեգնիկ (47,3):

Այդ շրջանի բանահյուսության նմուշներում պարզորոշ երևում է նաև ամենաակտիվ ու գործուն շաղկապի՝ և շաղկապի ոճական կրկնությունների միջոցով խոսքի հաշորդական շղթաների կապակցումը, խոսքի զարգացման ընթացքային դրսևորումը:

Եւ հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն,

Եւ անցեալ որպէս զարծուի սրաթև ընդ գետն,

Եւ ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝
Ընկէց ի մէջք օրիորդին ալանաց.

Եւ շատ ցավեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին... (47,4):

Ժողովրդական ստեղծագործութեան զարգացման հետագա ընթացքում ոչ միայն պահպանվեցին և շաղկապի ու նրանով միացած կապակցությունների նմանատիպ կիրառությունները, այլև ձեռք բերեցին նորանոր հատկանիշներ, և-ի հետ միասին սկսեցին գործածվել նաև հավելական այլ շաղկապներ (էլ, նաև և այլն), ընդարձակվեցին ու հարստացան հավելական կապակցությունների ոճական հնարավորությունները: Եվ հիմքում ունենալով բանավոր խոսակցական լեզուն (իսկ հավելական կապակցություններն ամենից առաջ բանավոր խոսակցական լեզվին հատուկ իրողություններ են), ժողովրդական բանահյուսությունը ծավալվում է սկսած գողթան երգերից ու հնագույն առասպելներից մինչև իր գլուխ-գործոցը՝ «Սասունցի Դավիթ» էպոսը, սկսած իր հնագույն հեքիաթներից ու զրույցներից մինչև մեր օրերի բանավոր ստեղծագործությունը, որոնցում այնքան շատ են հավելական կապակցությունների ոճական տարատեսակ կիրառությունները:

Այդ տեսակետից հատկապես աչքի են ընկնում շաղկապավոր հավելական կապակցությունները, ուստի նշենք ժողովրդական բանահյուսության մեջ դրանց ոճական գործադրության մի քանի տեսակներ ևս:

Ժողովրդական շատ հեքիաթների, զրույցների ու առակների վերջաբանը արտահայտված է լինում հաճախ հավելական կապակցությամբ, որը հանդես է գալիս որպես ամփոփում, ընդհանուր դատողություն, եզրահանգում, հեքիաթի, զրույցի կամ առակի ամբողջ իմաստից բխող օբյեկտիվ միտք կամ հետևություն:

Դրա վերջն այդ է: Եվ իզուր չի ասված՝ ագան մարդու աչքը մի բուռ հողը կկշտացնի (9,318): Հարս ու փեսին տանում են իրենց տուն, նորից քեֆ անում, ուրախանում: Դուք էլ ուրախանա՛ք, ձեր մուրազին հասնե՛ք (9,295): Այդպես էլ արին: Ու սա ձեզ խրատ, որ վատ աչքով չնայե՛ք ուրիշի ունեցվածքին (48,132):

Շատ տարաճված է նաև հավելական կապակցությունների հաջորդական միացումով խոսքի շարունակության իրականացումը, երբ խոսքի յուրաքանչյուր հաջորդ բաղադրիչը ընդհանուր մտքին կապվում է որպես հավելում:

40 շաբաթ բերենք անենք 40 օր,

40 օր էլ բերենք անենք 40 ժամ:

Մի տերտեր էլ կար՝ ասաց.

40 ժամ էլ բերենք անենք հիմա:

Մի վարդապետ էլ կար՝ պահապանիչ ասաց (49,127)։

Ինձ մի պարկ ընկույզ տուր, մի պարկ էլ կաղին, էլ ոչինչ, որ մաս-մաս ջարդեմ ուտեմ, հետն էլ պատրաստեմ. այս գիշեր էլ բոլ խա-նութում քնեմ (48,187)։

Ավելացնենք նաև, որ ժողովրդական բանահյուսության մեջ առա-վելապես տարածված են և, համ էլ, մեկ էլ, էլ, էն էլ և այլ շաղկապ-ներով հավելական կապակցությունները։ Դա պայմանավորված է նրա-նով, որ այս շաղկապները հատկապես խոսակցական բնույթի են, Օրի-նակներ.

Ես գութանի խոփի զորությունը չգիտեի, համ էլ մայրդ ասաց, ես էլ տվեցի, ես ի՞նչ մեղք ունեմ (48,237)։ Ունենում է մի տղա, մեկ էլ մի աղջիկ, երկուսն էլ մեկմեկուց անեման, սիրուն (9,205)։ Սրանց ունե-ցածը մի հավ է լինում, էն էլ էն տեսակ հավ, որ առջևից գնացողին կտցով էր տալիս, ետևից եկողին՝ քացով (9,337)։ Թագավորը շատ գոհ մնաց, մի պարկ էլ ոսկի բաշխեց (48,184)։

Անշաղկապ հավելական կապակցությունների ոճական կիրառու-թյունները նույնպես հանդիպում են ժողովրդական բանահյուսության մեջ և բնութագրական. են ժողովրդական ստեղծագործությանը։ Դրանց մի-ջոցով մի դեպքում կատարվում է գնահատություն, արտահայտվում վե-րաբերմունք, տրվում է որևէ լրացուցիչ բացատրություն.

Տեսնում է մի սիրուն աղջիկ նստած. իսկ և իսկ իր դանակի վրայի նկարն է, որ կա (9,16)։ Յոթն օր յոթ գիշեր հարսանիք են անում. ի՞նչ քեֆ, ի՞նչ ուրախություն, ի՞նչ դավ ու դուռնա (9,254)։

Իսկ մի այլ դեպքում հիմնական արտահայտության մեջ նշվում է որևէ գործողություն, տեսուական կամ լսողական որևէ ընկալում, իսկ հավելվող մասով տրվում է այդ ընկալման բովանդակությունը, էությու-նը կամ այդ գործողության հետ կապված որևէ փաստ, հանգամանք.

Դավիթ մտավ էդ քարայր,

Փետ մի զարկեց. մեկ էս փարին, մեկ էն փարին (49,166)։

Տղան դնում է, մեկ էլ տեսնի ինչ. մի բարձր տեղ մի լուսի կտոր աղջիկ է կանգնած (9,162)։

Գրաբարյան հայերենում ժողովրդական բանահյուսության հնա-գույն նմուշների համեմատությամբ արդեն նկատվում է մեծ տեղաշարժ հավելական կապակցությունների ոճական կիրառությունների հարցում։ Ամենից առաջ ընդարձակվում են հավելական շաղկապների սահմաննե-րը, ձևավորվում ու առաջանում են մի շարք նոր հավելական շաղկապ-ներ, ինչպես՝ նաև, այլև, ոչ միայն... այլև, ևս, նույնպես և։ Գրաբարում նկատվում է նաև համադասական որոշ շաղկապների գործածությունը հավելական նշանակությամբ (իսկ, բայց, բայց և, կամ)։ Որոշ ստորա-

դասական շաղկապներ ևս արդեն սկսում են կիրառվել որպես հավելական միավորների կապակցման միջոցներ և դրանցից մի քանիսը նույնիսկ բավական ակտիվ են՝ վասն զի, զի (որ), մանավանդ, քանզի, քանզի (և), մինչև և այլն:

Միջին հայերենը իր մեջ առավ թե՛ գրաբարին հատուկ հավելական կապակցությունների ոճական որոշ կիրառություններ, և թե՛ հարստացրեց դրանք նոր տարատեսակներով՝ օգտվելով նաև ժամանակի խոսակցական լեզվից: Հավելական հարաբերությունն արդեն դրսևորվում էր ինչպես նոր շաղկապներով (ու, մեկ էլ, այլ նաև, այնպես և, ոչ... ոչ էլ, քե... և քե և այլն), այնպես էլ մի շարք ուրիշ բառերով (բալքի, գոյնա, քանց և այլն):

Սակայն հավելական կապակցությունների գործածության ոլորտների ընդլայնումը, դրանց ոճական ամենատարբեր կիրառությունների բուռն ծաղկումը կապված է XIX դարի կեսերի և հատկապես մեր օրերի հետ, երբ հավելական կապակցությունները ձեռք են բերել բազմազան ու հարուստ ոճական հնարավորություններ ու լայնորեն կիրառվում են լեզվի գործառական բոլոր ոճերում՝ դրսևորելով ոճական բազմապիսի հնարաններ: Ընդ որում, լեզվի գործառական յուրաքանչյուր ոճի հատուկ են հավելական կապակցությունների տարբեր տեսակները: Դասականավորված է տվյալ ոճի ընդհանուր հատկանիշներով, ուղղվածությամբ և ընդհանուր բնույթով: Այսպես, օրինակ, գիտական, պաշտոնական-գործնական, հրապարակախոսական ոճերին առանձնապես բնորոշ են նույնպես և, նմանապես և, ոչ միայն... այլև, ինչպես... այնպես էլ, ինչպես նաև և այլ շաղկապներով հավելական կապակցությունները, իսկ խոսակցական ոճում ավելի շատ են տարածված և, որ, քայց և, մեկ էլ, էլ և այլ շաղկապներով հավելական կապակցությունները:

Մի կողմ թողնելով լեզվի այս տարբեր ոճերում դրանց մանրազնին քննությունը, խոսենք գեղարվեստական ոճին հատուկ հավելական կապակցությունների առավել բնութագրական մի քանի կիրառությունների մասին, որովհետև վերջինս իր մեջ ներառնում է նաև մյուս ոճերին բնորոշ տարբեր: Ամենից առաջ պետք է նշել հավելական կապակցությունների հաջորդական շղթաների մասին, որոնք կազմում են շարահյուսական բարդ, ամբողջական միավոր: Այդ միավորը կարող է ստեղծվել համապատասխան հավելումների միջոցով, այսինքն՝ նույն շաղկապի հաջորդական կրկնությամբ:

Արարատյան դաշտում

Մուրճ է զնգում ու քար,

Եվ զնգոցը մուրճի նուռ է կորզում քարից,

Եվ ողկույզ է կորզում զնգոցը մուրճի

Եվ տերև է բացում շեկ փողու տակ... (43,93):

Համասեռ հավելումների հաջորդական շղթա կարող է կազմվել և ընդհանուր անդամի կրկնությամբ:

Գնում է, գնում քարավանն առաջ.

Քարշ տալով իր հետ փոշոտ մի հառաչ,

Քարշ տալով իր հետ փոշոտ մի ծափ,

Փոշոտ մի անեծք,

Փոշոտ մի արև: (43,110):

Երբեմն էլ այդ ընդհանուր շղթայում թե՛ կրկնվող ընդհանուր անդամը, և թե՛ կրկնվող շաղկապը հանդես են գալիս միասնաբար:

Դու հողածին, դու և աստված,

Դու և հաղթող, դու և պարտված,

Դու անտակ վիհ, դու և բարձունք,

Դու և ժպիտ, դու և արցունք... (41,201):

Հաջորդական հավելումների միջոցով առաջացած շարահյուսական բարդ միավորը կարող է լինել և անհամասեռ, եթե հավելվող մասերը միանում են տարբեր շաղկապներով: Ընդ որում, դա լինում է կամ տարբեր ստորադասական շաղկապներով.

Ես միայն ենթարկվում եմ նրան, Որովհետև հոգնել եմ: Որպեսզի հրեշիճ չբարկացնեմ (35,341):

Համաձայնեցի: Մանավանդ որ հոգուս խորքում ուզածս էլ հենց այդ էր: Միայն թե ուտել, ուտել էր պետք (32,192):

Կամ՝ տարբեր համադասական ու հավելական շաղկապներով.

Սկսում ես կասկածել, իսկ կասկածամտությունը միայն կարող է խանգարել, նաև շեղ հավատում, ոչ էլ հաշտվում ես (3,341):

Կամ էլ՝ խառը, տարատեսակ շաղկապներով.

Երբեմն ստիպված ես լինում ընթացքի ժամանակ փոխել պլանները: Բայց ոչ որոշումները: Որովհետև որոշումները փոխել նշանակում է դավաճանել սկզբունքին, իսկ այդ սկզբունքը հաստատված է մեկընդմիջտ (27,87):

Հավելական կապակցությունների կարող են առանձնացնել որևէ հատկանիշ, շեղտել որևէ մանրամասն, ընդգծել որևէ նոր երևույթ:

Գիտեի, որ սիրում եմ իրար: Սիրում եմ մեծ սիրով: Ինճամոռաց: Սիրում եմ կուրորեն (22):

Ես գլորվում եմ, Հերա: Սաբի գլխից գլորվում եմ: Ահավոր արագությամբ (11,105):

Դրանց միջոցով կատարվում է մտքի մասնատում կամ մտքի սեղմում, խտացում:

Ամեն ինչ կարող ես սպասել նրանցից: Եվ փնջություն, և՛ դաժա-

նություն: Երկուսն էլ անկեղծ: Երկուսն էլ միաժամանակ: Բարիք էլ կգործեն, չարիք էլ: Բայց ավելի շատ չարիք (11,14):

Հավելական կապակցությունների օգնությամբ տրվում է որևէ կերպարի կամ պատկերի արտաքին նկարագրություն, ամբողջացում:

Փողոցում դիակներ կային: Արևելյան մի նեղիկ փողոցում: Անմայր, աննոր փողոց: Եվ հողաշեն տներ, մերկ ծառեր, ամսվամած երկինք: Ու ցուրտ, շատ ցուրտ գետին: Եվ մրսած օդ (17,59):

Դրանք կարող են ծառայել նաև մարդու հոգեկան վիճակի նկարագրությանը, ամենատարբեր նրբերանգներով նրա ապրումների, հուշերի, խոհերի հաղորդմանը:

Հուզված էր: Եվ ոչ միայն ներկայի անսվափ վիճակը, այլև վաղանցուկ երջանկության հուշերն էին տանջում հոգին: Ու սիրտն էլ լի էր արցունքներով: Նաև զղումով: Նաև կորցրածն այլևս չգտնելու դառն կշկիծով (10,203):

Հաջորդաբար հավելվող կապակցությունները խոսքին հաղորդում են լարվածության, մտքի դինամիկ զարգացում:

Եթե քաջ լինեի, մի գնդակ կարձակեի դանգիս: Եվ դա արագ է կատարվում... Ինչպես հայրդ (35,11):

Ձեզ տեսել եմ: Եվ հանախ... Ձեր հոր հետ (10,52):

Հավելումների հաջորդական ջղթաների շնորհիվ խոսքը ձեռք է բերում որոշակի ուժ:

Եվ քնքշացան նրա աչքերը: Եվ ֆնֆշացան նրա ձայնն ու նիհար, կապտեցրակ ձեռքերը: Եվ նրա սիրտը ֆնֆշացավ կրծքում (12,118):

Այնքան ջատ էին ծիծեռնակները: Եվ այնպես խիտ: Իրար կողքի թռուած: Ու բոլորն էլ սև (39,1,76):

Չափածո ստեղծագործություններում արդեն այդ երևույթը շատ օրինաչափ է ու լայնորեն կիրառելի: Բերենք միայն մեկ օրինակ, ուր բանաստեղծության յուրաքանչյուր հաջորդ քառյակը նախորդին միանում է հավելական հարաբերությամբ.

Եվ մի աշխարհ մնաց այնտեղ՝
Բարդիններով, գետերով,
Լեռներն ի վար ծալ-ծալ իջնող
Անխրական եթերով:
Եվ մնացին ակնադրյալներ,
Որ բխում աչ ու ձախից
Ու արծաթե թարթիչներին
Լույս են տանում ու թախիծ:

Եվ կատարներ, յորոնց վրա՝
Ոտքերի տակ ձյուն ու ամպ,
Արշալույսն է միայն կանգնում
Իր բարբարոս մերկությամբ:
Եվ լնակներ, որ ծվարած
Կատարներին, վերերում,
Միայն աստծո ու աստղերի
Յուանքից են երերում (51,281):

Առանձնապես արտահայտիչ են կարճ կապակցությունների կամ անդամների աստիճանական հավելումները, որոնք խոսքին տալիս են

ընդհատված արտասանություն, բայց և իմաստային ծանրաբեռնվածություն ու շեշտվածություն:

Գնում էինք Անխու: Անձայն: Ու անգուն (37,5):

Գնացել—եկել ենք: Պարիսպ է միայն: Ամբողջ լեռնանցքի երկարությամբ: Մինչև սահմանագիծը (34,129):

Սովորական չէր նաև նրանց հագուստը: Եվ ոչ արդիական: Թառե-րական ու հեֆիաթային: Շֆեդ ու տոնական (11,189):

Ամենատարբեր կառուցվածքի հավելական կապակցություններ լայնորեն հանդես են գալիս և երկխոսություններում՝ ոճական զանազան գործառություններով²³, Մի դեպքում դրանց միջոցով կատարվում է լրացուցիչ մտքի, փաստի կամ իրողության հաղորդում, արտահայտվում է վերաբերմունք կամ գնահատություն:

— Ես ձեզ սիրում եմ: Դա էլ ինձ բավական է:

— Ես էլ եմ ձեզ սիրում: Եվ դա ինձ բավական չէ (10,19):

— Իսկ փերի բերե՞լ ես:

— Մտքովս չի անցել: Դա էլ մյուս անգամ: Եվ ինչպիսիներ (19,189):

Մի այլ դեպքում կարող է կատարվել նախորդ ասվածի ճշգրտում, բացատրություն:

— Երկարաձուռից ներում մի քայլ է:

— Մի կնոջ քայլ (35,115):

— Որպիսի՞ առաջարկություն:

— Մի գեղեցիկ առաջարկություն: Սիրել ինձ (13,524):

Երկխոսության մեջ գործածված հավելական կապակցությունը երբեմն կարող է լինել ոչ թե խոսակցի որևէ հարցի անմիջական պատասխանը կամ նրա տվյալ պահին արտահայտած մտքին վերաբերող հաղորդում, այլ խոսողի ընդհատված խոսքի շարունակությունը: Այսպես.

— Նա հոյակապ մարդ է: Շատ լավ երգում է...

— Բայց նա հոյակա՞պ մասնագետ է:

— Նաև քանաստեղծություններ է գրում (Ավ.):

Երկխոսություններում տարածված է նաև այնպիսի հավելական կապակցությունների գործածությունը, որոնք իրենց կառուցվածքով համընկնում են երկրորդական նախադասությունների հետ:

²³ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Դ. Գ. Винокур, О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи, сб. «Исследования по грамматике русского литературного языка», М., 1955, стр. 347—348., 350, 352; М. Л. Михлина, О присоединительных структурах, «Ученые записки Душанбинского гос. пед. института», т. 14, 1956, стр. 115—133.

— Պարետային ժամից հետո հանգիստ կարող եմ ման գալ:

— Ինչպես և բոլոր բժիշկները (35,137):

Կամ՝ — Սառույցը հալվեց: Երեկ հաստատեցին մեր առաջարկությունը:

— Ինչ որ վաղուց պետք է արած լինեին (40,7,75),

Հավելական կապակցությունները կարող են հանգես գալ և որպես Հոնտուրական հարցում: Այդպիսի կիրառությունները շատ են հատկապես պոեզիայում:

Գող Անտոնիոս, գու գող...

Եվ արդ ի՞նչ է նշում մունետիկը...

Հայաստան է պարտված, այդ ուժի՞ց է պարտված,

Եվ նվաճված նաև, և նվաճված ուժից... (43,26):

Ինչ-որ մեկի սրտում բացված երգ է կարծես այս կյանքը մի.

Եվ ո՞ւմ համար, էլ ո՞ւմ համար կարճակեղ երգեց ճիմի Սիրտս... (37,59):

Երբեմն հոնտուրական հարցումն ունենում է նաև իր պատասխանը, որը կարող է լինել ինչպես հարցական հնչերանգով, այնպես էլ հաստատական տոնով:

Դու արդեն կորած մարդ ես... Եվ ո՞ւմ ճետ ես կապել հույսդ: Այդ թափառաշրջիկների՞ (39,1,76):

Ուներ իր աթոռն ու գրասենյակը, ազատ էր՝ սիրահետելու միայնակ կանանց... Եվ ի՞նչ ես կարծում, ե՞րբ... Երբ ես ու դու ճակատում արյուն էինք թափում (40,7,75):

Հավելումների նման տեսակները հետաքրքրություն են առաջացնում, ընդգծում են կարևոր պահերը, կենտրոնացնում են ուշադրությունը դրանց վրա, խոսքին հաղորդում շեշտվածություն ու թափ:

Հավելական կապակցությունները կարող են դրսևորել երգիծական, կոմիկական երանգներ: Դա տեղի է ունենում, երբ հավելվում են այնպիսի հաղորդումներ, որոնք հակադիր են հիմնական արտահայտությանը կամ ստեղծում են անսպասելի անցում մեկ տոնայնությունից մյուսին:

«Գողգոթի լեզուն և նրա նշանակությունը ուսաց-լեզվի պատմության մեջ» գրքում ակադ. Վ. Վինոգրադովը նշում է, որ Գողգոթը հավելում է իմաստով միմյանցից հեռու այնպիսի բառեր և ֆրազներ, որոնք այդպիսի հանկարծակի մերձեցմամբ կազմում են հակադրություն, բայց և ստեղծում են որևէ անձի, իրողության, «իրականության պատառիկ» ամբողջական, բարդ, ընդհանրացնող և միաժամանակ կոնկրետ պատկերը²⁴:

²⁴ В. В. Виноградов, Язык Гоголя и его значение в истории русского языка, М., с. 29.

Այս նույն միտքն է արտահայտում և պրոֆ. Եֆիմովը «Ռուս գրական լեզվի պատմություն» գրքում²⁵,

Ահա, հենց այս հնարքն էլ՝ իմաստով միմյանցից հեռու բառերի ու ֆրազների մերձեցումը, մի տոնայնությունից մյուսին կտրուկ անցումը, տարասեռ երևույթների ու իրողությունների հավելումը խոսքին կոմիկական երանգ են հաղորդում: Դա հատկապես նկատվում է երգիծական բնույթի ստեղծագործություններում (ֆելիետոն, էպիգրամ և այլն): Օրինակներ.

Կոճղանման գլուխ: Մոնումենտալ ճակատ:

Երկրագնդի նման կլոր նստուկ:—

Այ թե ինչու է նա, որպես մտքի գագաթ,

Թե վեհություն, թե ան, թե պատկառանք ազդում (37,154):

Պետք էր հերոսանալ, եվ հերոսացալ: Բուրդ ուտելով (ՍՀ):

Ինչպես երևում է այս սեղմ շարահրանքից, բազմազան են հավելական կապակցությունների ոճական դրսևորումները՝ սկսած կրկնություններից, հաջորդական շղթաների կազմումից, իմաստային, ոճական ամենատարբեր նրբերանգներից մինչև երկխոսություններ, պատկերի, նկարագրության ամբողջացումներ, մինչև հեռտորական հարցում ու կոմիկական երանգի դրսևորում: Այս շարքը կարելի է դեռ շատ ընդարձակել՝ թվարկելով նորանոր երևույթներ, սակայն այսպիսի թուղթիկ թվարկումն էլ վկայում է այն մասին, որ ժամանակակից հայերենում հավելական կապակցությունները գործունե են ոչ միայն որպես շարահյուսական միավորների միացման միջոցներ, այլև ունեն ոճական ամենատարբեր արժեքներ ու նշանակություններ:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ի Մ

Ի մի բերելով ամբողջ ասվածք՝ կարելի է կատարել հետևյալ հիմնական եզրակացությունները.

1. Հավելական կապակցություններն ունեն իմաստային, տրամաբանական, հուզաարտահայտչական և ոճական ամենատարբեր նրբերանգներ հաղորդելու հատկություն, բավականաչափ տարածված են ժամանակակից հայերենում և լայնորեն կիրառվում են նրա գրեթե բոլոր գործառական ոճերում՝ առանձնապես հատուկ լինելով գեղարվեստական և խոսակցական ոճերին:

2. Որպես խոսքի միավորների շարահյուսական կապի տեսակ, հա-

²⁵ А. Н. Ефимов, История русского литературного языка, М., 1954.

վելական կապակցությունները կարող են արտահայտել թե՛ համադասական, թե՛ ստորադասական հարաբերություն, ընդ որում, դրանց հիմնական գործառնությունը ժամանակակից հայերենում համադասական հարաբերություն արտահայտելն է։ Սակայն դրանք միաժամանակ հանդես են բերում մի շարք տարբերություններ համադասություն ու ստորադասություն ցույց տվող մյուս տիպի կառուցվածքներից։

3. Սովորական համադասության ժամանակ արտահայտության բաղադրիչ մասերը շարահյուսորեն, քերականորեն միանգամայն համազոր միավորներ են։ Իսկ հավելական կապակցությամբ արտահայտված համադասության ժամանակ կարծես խախտվում է բաղադրիչ մասերի այդ համազորությունը, նրանցից մեկը դառնում է առաջնային, հիմնական, իսկ մյուսը՝ իմաստային, վերաբերմունքային հավելում։

Սովորական ստորադասության ժամանակ բաղադրիչների միջև առկա է քերականական լրացման ու լրացյալի հարաբերությունը, իսկ հավելական կապակցությամբ դրսևորված ստորադասության ժամանակ կարծես խախտվում է քերականական լրացման ու լրացյալի սերտ հարաբերությունը, թույլ է լինում քերականական կապը նրանց միջև, և հավելվող մասը համեմատաբար ինքնուրույն է դառնում։

Թե՛ համադասության, թե՛ ստորադասության ժամանակ հենց սկզբից գիտակցության մեջ առկա են արտահայտության երկու (կամ ավելի) բաղադրիչները, որոնք, նայած հանգամանքների կամ արտահայտած նշանակության, միանում են շարահյուսական կապի այս կամ այն տեսակով՝ համադասական կամ ստորադասական։ Հավելական կապակցության դեպքում երկրորդ բաղադրիչը հենց սկզբից առկա չէ, այն առաջանում է խոսքի ընթացքում (նախորդ բաղադրիչի արտաբերության ժամանակ կամ նրա ավարտից անմիջապես հետո) և իր արտահայտած իմաստով էլ նախորդի համար դառնում է լրացուցիչ հաղորդում, գլխում ծագած հանկարծակի միտք, ասվածի ճշգրտում, բացատրություն։

Հավելական կապակցությամբ արտահայտված երկրորդական նախադասությունը մյուս տիպի երկրորդական նախադասություններից տարբերվում է ոչ միայն իր իմաստային կողմով, այլև իր շարադասությամբ. այն բացառապես դրվում է հիմնական մասից հետո, մինչդեռ մյուսները կարող են դրվել թե՛ գլխավոր նախադասությունից առաջ, թե՛ նրանից հետո, թե՛ նրա ներսում։ Բացի այդ, բոլոր երկրորդական նախադասությունները չէ, որ կարող են արտահայտվել հավելական կապակցությամբ։

4. Հավելական կապակցությունները տարբերվում են նաև համանրման մի շարք այլ շարահյուսական միավորներից, ինչպիսիք են միջան-

կյալ բառերն ու կապակցությունները, նախադասության բաղմակի անդամները, թերի նախադասությունը և այլն:

5. Հավելական կապակցությունները բնութագրվում են մի շարք առանձնահատկություններով:

Ա. Ամենից կարևորը նրանց իմաստային կողմն է. դրանք հիմնական մասի հետ իմաստային նույն մակարդակի վրա չգտնվելով՝ միանում են նրան որպես լրացուցիչ հաղորդում, բացատրություն, ճշգրտում, իմաստային ու վերաբերմունքային հավելում:

Բ. Մյուս կարևոր առանձնահատկությունը հիմնական մասից ունեցած նրանց ընդհատվածությունն է. դրանք հաջորդում են տեական դարից հետո և առանձնացվում են թե՛ տրամաբանական շեշտով, թե՛ հնչերանգով:

Գ. Այս առանձնահատկությունների հետ սերտորեն կապված են մի շարք ուրիշ հատկանիշներ. կառուցվածքային, արտասանական զուգահեռականության ինքնատիպությունը, բառերի դասավորության յուրահատուկ կարգը, ռիթմամեղեդիական և հնչերանգային համապատասխան որսևորումը, եղանակավորության բաղմազանությունը և այլն:

Նշված հատկանիշների հաշվառումով էլ կատարվում է հավելական կապակցությունների սահմանումը: Հավելական համարվում են այն կապակցությունները, որոնք միանալով արտահայտության հիմնական մասին՝ բովանդակում են լրացուցիչ հաղորդում, ճշգրտում, բացատրություն, եզրակացություն, գնահատություն, հանգես գալով որպես իմաստային կամ վերաբերմունքային հավելում, առանձնացվում են տեական դադարով ու հատուկ հնչերանգով և սովորաբար առաջանում են հիմնական մասի արտաբերության ընթացքում կամ նրա ավարտից անմիջապես հետո:

Ը. Բաղմազան ու բաղմաբնույթ են հավելական կապակցությունները, և նրանց տարբեր տեսակների դասակարգման հիմքում դրվում են կառուցվածքային, իմաստային ու քերականական մի շարք էական հատկանիշներ:

7. Ըստ կառուցվածքի դրանց դասակարգման ժամանակ պետք է նկատի ունենալ թե՛ այն ընդհանուր կառուցվածքը, որում հանդես է գալիս հավելական կապակցությունը, և թե՛ հենց հավելվող մասի կառուցվածքը:

Հավելական կապակցությունները կարող են հանդես գալ տարատեսակ կառուցվածքներում՝ հավելական հարաբերությամբ իրար կապելով թե՛ պարզ նախադասության անդամները, թե՛ բարդ նախադասության բաղադրիչները, և թե՛ ամենատարբեր տիպի առանձին, ինքնուրույն նա-

խաղասություններ, խոսքի առանձին հատվածներ ու մասեր, Սրանով էլ պայմանավորված է այն հանգամանքը, որ հավելական կապակցությունն իր կառուցվածքով կարող է համընկնել բառի, բառակապակցության և տարբեր կառուցվածքի նախադասությունների հետ:

Ց. Ըստ ճիմնական մասին միանալու միջոցի առանձնանում են հավելական կապակցությունների երկու մեծ խմբեր՝ շաղկապավոր և անշաղկապ:

Շաղկապավոր հավելական կապակցությունների դեպքում որպես միացման միջոց հանդես են գալիս թե՛ մի շարք համադասական ու ստորադասական շաղկապներ, և թե՛ բուն հավելական շաղկապներն ու շաղկապական բառերը:

Համադասական բոլոր շաղկապները չէ, որ կարող են գործածվել հավելական կապակցությունների միացման միջոցի դերում, իսկ գործածվողներն էլ չունեն հավասար արժեք: Դրանց մի մասը համեմատաբար ակտիվ է ու գործուն (և, ու, իսկ), հավելական կապակցությունների հետ ավելի հաճախ է հանդես գալիս և, հատուկ լինելով նաև խոսակցական լեզվին, ունի կիրառության լայն ոլորտներ: Իսկ մի մասը (քայց, սակայն, կամ) չունի այդպիսի ակտիվություն և գործածության ավելի նեղ շրջանակներ է ընդգրկում: Սակայն ժամանակակից հայերենում նկատվում է համադասական շաղկապներով հավելական կապակցությունների կիրառության ոլորտների ընդլայնման միտում:

Ստորադասական շաղկապները հավելական նշանակությամբ գործածվելիս կարող են կապակցել բարդ նախադասության բաղադրիչները, այսինքն հանդես գալ բարդ միավորի կազմում: Սակայն դրանք հավելական նշանակություն են ձեռք բերում հիմնականում միայն տեղական դադարից հետո հաղորդվելու (վերջակետից հետո դրվելու) շնորհիվ: Ստորադասական շաղկապներից հավելական կապակցությունների հետ համեմատաբար հաճախ են հանդես գալիս ուր, ուրովհետև, եթե, երբ, քույրսգի և մի քանի այլ շաղկապներ:

Հավելական միավորների կապակցման հիմնական միջոցները բուն հավելական շաղկապներն են (էլ, ևս, նաև, այլև, այլ նաև, այն էլ ևույնպես և, ոչ միայն—այլև, ինչպես—այնպես էլ և այլն): Դրանց իմաստային, ոճական և գործառական հիմնական արժեքը հավելական հարաբերություն արտահայտելն է: Հավելական հարաբերությունը կարող է դրսևորվել նաև որոշ դերանունների (այդ, դա...), միշտակյալ բաների (անշուշտ, ի միջի այլոց, իհարկե...), բաների մի շարք ազատ միացությունների (ձիշտն ասած, ավելի շուտ, ավելի ճիշտ...) և շաղկապա-

ական արժեք ունեցող լեզվական այլ միջոցների օգնությամբ (եա, ի դեպ, ընդ որում, ապա և, նամ և այլն)։

Անշաղկապ հավելական կապակցությունների դեպքում որպես միացման միջոց գլխավորապես հանդես են գալիս իմաստային և հնչե-
րանգային հատկանիշները (գրավոր խոսքում՝ համապատասխան կե-
տադրական նշանները)։ Այս կապակցություններն ավելի են շեշտում
հավելական իմաստը, ընդգծում հավելվող մասի նշանակությունը, պա-
րունակում են հուզարտահայտչական մեծ լիցք։ Հնչերանգային և ութ-
մամեղեդիական կողմով դրանք գրեթե ձեռք են բերում ինքնուրույն
նախադասության արժեք, բայց առանց հիմնական մասի դրանք գրեթե
անհասկանալի են լինում։

Անշաղկապ կապակցություններն առավել բնութագրական են խո-
սակցական լեզվին, և դրանց լայն մասշտաբի կիրառությունները ժա-
մանակակից գրական հայերենում բացատրվում են մի կողմից այդ
կապակցությունների ակտիվությամբ, իմաստային ամենատարբեր հա-
րաբերություններ ու ոճական տարաբնույթ հատկանիշներ դրսևորելու
հատկությամբ, մյուս կողմից՝ խոսակցական, բանավոր և գրավոր լեզ-
վի սերտ մերձեցմամբ։

9. Ըստ կատարած շարանյութական դերի հավելական կապակցու-
թյունները լինում են երկու տեսակ.

ա) հավելական կապակցություններ, որոնք իրենցից ներկայացնում
են գլխավոր անդամներ (ենթակա կամ ստորոգյալ)։

բ) հավելական կապակցություններ, որոնք երկրորդական անդամի
պաշտոն են կատարում։

Ժամանակակից հայերենում առավելապես տարածված են երկրոր-
դական անդամի շարահյուսական դերով հանդես եկող հավելական կա-
պակցությունները։

10. Ըստ արտահայտած իմաստի և դրսևորած շարանյութական հա-
րաբերության դասակարգումը կատարելիս հավելական կապակցություն-
ները դիտարկվում են երկու տեսանկյունից։

Մի կողմից հաշվի է առնվում հավելման բնույթը, այսինքն, թե
ինչ է իրենից ներկայացնում հավելվող մասը։ Ըստ այդմ տարբերակ-
վում են լրացուցիչ միտք, իրողություն, մանրամասն հաղորդող կամ
ճշգրտում կատարող, կարևոր տեղեկություններ բովանդակող, կարևոր
հանգամանքներ բացահայտող, վերաբերմունք, գնահատություն ցույց
տվող, ընդհանրացում, ամփոփում կատարող հավելական կապակցու-
թյուններ։

Մյուս կողմից էլ պետք է հաշվի առնել հենց հավելվող մասի իմաս-
տային նշանակությունը և միացող կապակցությունների միջև դրսևոր-

ված շարահյուսական հարաբերությունը: Այսպիսի մոտեցմամբ էլ նախ կառանձնանան համադասություն կամ ստորադասություն ցույց տվող հավելական կապակցություններ, ապա՝ նպատակ, համեմատություն, պատճառահետևանքային կապ և իմաստային, տրամաբանական այլ հարաբերություններ արտահայտող հավելական կապակցություններ:

11. Բազմազան են նաև հավելական կապակցությունների ոճական կիրառությունները: Դրանց միջոցով հաղորդվում են ոճական տարբեր նրբերանգներ, կազմվում են հավելումների հաշորդական շղթաներ, կատարվում են պատկերի, նկարագրության ամբողջացումներ, ձևավորվում են երկխոսություններ, տրվում է հոետորական հարց, դրսևորվում է երգիծական երանգ և այլն: Դա վկայում է այն մասին, որ հավելական կապակցությունները ժամանակակից հայերենում գործուն են ոչ միայն որպես շարահյուսական միավորների միացման տեսակ, այլև ունեն ոճական ամենատարբեր արժեքներ ու նշանակություններ, և դրանց ուսումնասիրությունը պետք է կատարվի ինչպես իմաստային, քերականական, այնպես էլ ոճաբանական տեսանկյունով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բ. Հովսեփյան, Դու հասկացա՞ր ինձ, Երևան, 1971
2. Վ. Քոթավենց, Կյանքը հին հռոմեական ճանապարհի վրա, Երևան, 1966
3. Կ. Սիմոնյան, Ներսես Մոսան դեղագործը, Երևան, 1974
4. Ս. Վարդանյան, Ինչո՞ւ են թաց նրա աչքերը, Երևան, 1973
5. Հ. Թումանյան, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1969
6. Ա. Մուրադ, Ցոթ նովել, Երևան, 1973
7. Վ. Պետրոսյան, Դեղատուն Անի, Երևան, 1973
8. «Պատմվածքներ Սուվորովի և ռուս զինվորների մասին», Երևան, 1975
9. «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» (Ա. Նադիրյանի մշակմամբ), Երևան, 1967
10. Ռ. Ռոյան, Հմայված հողին, Երևան, 1975
11. Պ. Զեյրունցյան, Կատակերգություն առանց մասնակիցների, Երևան, 1975
12. Զ. Դելուտարդի, Ասք ֆորսայթների մասին, Երևան, 1975
13. Բաֆֆի, Երկեր, Երևան, 1970
14. Ս. Խանգաղյան, Կորած արահետներ, Երևան, 1964
15. Ս. Կուրաբեկյան, Լուսաշխարհ հանիմ զիմ գութան, Երևան, 1974
16. Աղավնի, Շիրակ, Երևան, 1973
17. Ս. Ալաջալյան, Եղեգները լիտերատուրային, Երևան, 1970
18. Պ. Վիտալ, Մեռնելու ժամանակ էլ չկա, Երևան, 1973
19. Ս. Այվազյան, Ճակատագիրն հայոց, Երևան, 1967
20. Ա. Բալուինց, Ալպիական մանուշակ, Երևան, 1969
21. Զ. Լոնգոն, Երկեր, հ. 10, Երևան, 1970
22. Հ. Մաթևոսյան, Օգոստոս, Երևան, 1967
23. Կ. Ռյուկման, Սենսացիա, սպանություն, Երևան, 1968

24. Նար-Դոս, *Երկեր*, հ. 2, Երևան, 1968
25. Ա. Շիրվանզադե, *Պատմվածքներ և վիպակներ*, Երևան, 1971
26. Ավ. Խաճակյան, *Երկեր*, Երևան, 1975
27. Բ. Ռայնզվ, *Վատ եղանակից լավ բան չկա*, Երևան, 1975
28. Է. Պո, *Ոսկե քեզը*, Երևան, 1975
29. Ա. Գուրբալսկի, *Մարդը մարգուն*, Երևան, 1975
30. Գ. Մաճարի, *Երկեր*, հ. 3, Երևան, 1975
31. Ռ. Ուռեն, *Արթայի ամբողջ թիկնազորը*, Երևան, 1976
32. «Ազնավուրը Ազնավուրի մասին», Երևան, 1976
33. Խ. Դաշունց, *Խոզեզան*, Երևան, 1960
34. Զ. Խալափյան, *Մեռնող—հառնող*, Երևան, 1975
35. Վ. Քաչա, *Գիշատիչների խնշույթը*, Երևան, 1976
36. Հ. Սիրաս, *Հայրենի աշխարհ*, Երևան, 1974
37. Ե. Զառենց, *Ընտիր երկեր*, Երևան, 1973
38. «Հայաստանի աշխատավորուհի»
39. «Սովետական զրականություն»
40. «Գարուն»
41. Հ. Սաճյան, *Երկեր*, Երևան, 1965
42. Մ. Դալշոյան, *Բովտում*, Երևան, 1974
43. Վ. Դավթյան, *Երկեր*, Երևան, 1975
44. Գ. Սարյան, *Երկեր*, հ. 4, Երևան, 1971
45. Ս. Զուրյան, *Երկեր*, հ. 1, Երևան, 1977
46. Պ. Սևակ, *Անյունի զանգակատուն*, Երևան, 1968
47. «Մարգարիտներ հայ քնարերգության», Երևան, 1971
48. «Հատընտիր հայ ժողովրդական բանահյուսության», Երևան, 1956
49. «Սասունցի Դավիթ» (էպոս), Երևան, 1961

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ՍՀ — «Սովետական Հայաստան»
 Ավ. — «Ավանդարդ»
 ԵԵ — «Երեկոյան Երևան»
 ԳԹ — «Գրական թերթ»
 ՀԶ — «Հայրենիքի ձայն»
 ՄԼտ. — «Մետաքսագործ»
 Ն. — «Նաիրի»